

1982

þÿ ÿ Ç ± Á ± 0 Ä . Á 1 ã ¼ ì Â Ä ¿ Å À ¿ » 1 Ä µ
þÿ 0 ± 1 ¿ 1 ã Ç - ã µ 1 Â À Á ¿ - ´ Á ¿ Å Ä . Â
þÿ ´ . ¼ ¿ 0 Á ± Ä - ± Â 0 ± 1 À Á É , Å À ¿ Å Á 3

Manitakis, Antonis

<http://hdl.handle.net/11728/6793>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΝΙΤΑΚΗ
ΕΝΤ. ΥΦΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΤΟΜΟΣ Η΄ 1982

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ

Τοῦ ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΝΙΤΑΚΗ,
Ἐντ. Ὑφηγητῆ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου
στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Διὰ γ ρ α μ μ α

- Προλεγόμενα στή μελέτη τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος
- Ἡ Προέχουσα θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στό σύστημα καί ἡ ὑπεροχή του ἀπέναντι στόν Πρόεδρο· ἕνας ὑπό ἀνάπτυξη «πρωθυπουργικός κοινοβουλευτισμός»
- Τά πλεονεκτήματα ἑνός νεότευκτου «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ»
- Ἡ κοινοβουλευτική ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἀπό τόν Κ. Καραμανλή καί ἡ σημασία της
- Προεδρισμός: μιὰ προοπτική συνταγματικά ἀνέφικτη ἢ πολιτικά θνησιγενής
- Ὅποιαδήποτε ἐπομένως πορεία πρὸς τόν «προεδρισμό» δέν μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθεῖ παρὰ στή βάση τῆς πολιτικῆς καί συνταγματικῆς ἀσπενείας.
- Ἀναζήτηση τῆς κυρίαρχης πολιτικῆς ἀντίθεσης καί ὁ ρόλος τῶν κομμάτων

«Τὸ Σύνταγμα ἐμπεριέχει, ἐξ ὀρισμοῦ, ἀντινομίες, καί ἀντιφάσεις εἶναι δηλαδή φορέας μιᾶς ἱστορικῆς δυναμικῆς».

(Ἐρ. Μάνησης, *Συνταγματικό Δίκαιο*, I, 1980 σ. 171).

Προλεγόμενα στή μελέτη τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος

1. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 γεννήθηκε μὲ ἕνα σύνδρομο: τὸ σύνδρομο τοῦ «προεδρισμοῦ», καί ζεῖ μ' ἕναν ἐφιάλη: τὸν ἐφιάλη μιᾶς ἐνδεχόμενης σύγ-

κρουσης Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ κυβερνητικῆς πλειοψηφίας ἢ Πρωθυπουργοῦ. "Ἐξ ἡ χρόνια ὁμαλοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου καὶ ἁρμονικῆς συνεργασίας τῶν ἀμέσων κρατικῶν ὀργάνων δὲν ἔπεισαν τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ νέου Συντάγματος¹, οὔτε γιὰ τὸν ἀμιγῆ κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος, οὔτε γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση ἀπὸ τὴν ἐξάχρονη συνταγματικὴ πρακτικὴ τῶν στοιχείων ἐκείνων, ποὺ ὄχι μόνον ἀντιφάσκουν πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, ἀλλὰ καὶ ἐκτρέφουν, μὲ μόνη τὴν τυπικὴ παρουσία τους, συνταγματικὲς κρίσεις. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξο ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ χαρακτήρα τῆς «Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας», ποὺ τόσο πανηγυρικὰ ἐξαγγέλλεται στὸ ἄρθρο 1 § 1 Σ, παρουσιάζει θεωρητικὸ καὶ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος δὲν πρέπει, πάντως, νὰ ἐκπλήσσει², οὔτε καὶ δικαιολογεῖται νὰ

1. Βλέπε σχετικὰ, Δ. Θ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, I, Ἀθήνα, 1982, δίσκος σ. 249-253, 339-361, καὶ σ. 365 ἐπ., Γ. Παπαδημητρίου, Τὸ Πολίτευμα τῆς Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ πεντάχρονη λειτουργία του, στὸν τόμο, «Πέντε χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975», Νομικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Θράκης, Κομοτηνῆ, 1981, σ. 245-261. Βλέπε ἀκόμη τὴν ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ «Οἰκονομία καὶ κοινωνία» τ. 13 (1980) καὶ τὶς ἀπαντήσεις τῶν Ν. Ἀλιβιζάτου, Β. Βολουδάκη, καὶ Δ. Θ. Τσάτσου. Τὸν καθαρὰ κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος καὶ τὸν ἀποκλειστικὰ ρυθμιστικὸ ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους ὑπογραμμίζουν οἱ Γ. Δασκαλάκης, Ἡ λειτουργία τῶν θεσμῶν 1975-1980, 1., Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας «Τὸ Βῆμα» 19.8.1980, καὶ Α. Pantelis, Les grands problèmes de la nouvelle Constitution hellénique, Paris, L.G.D.J. 1979, σ. 261-268 καὶ 311-315, τοῦ Ἰδίου, Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ τὸ «Σύνταγμα Τσάτσου», «Σύγχρονα θέματα» τ. 8, 1980, σ. 46-48. Τὴν τοποθέτηση αὐτὴ ἀμφισβητοῦν οἱ Ε. Βενιζέλος, Ἡ λογικὴ τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἡ δομὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 131-136 καὶ Κ. Γιαννοπούλου, Ὁ θεσμὸς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ Ἑλληνικὸ Σύνταγμα, «Επιστημονικὴ Σκέψη», 3, 1981, σ. 44-50. Ἄν καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά, οἱ δύο τελευταῖοι καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη λύση, γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ ἀντιφατικὴ συνύπαρξη «προεδρικῶν» καὶ «κοινοβουλευτικῶν» στοιχείων στὸ Πολίτευμα, εἶναι ἡ ἀναθεώρηση τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν διατάξεων.

2. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀποκλειστικὰ ἑλληνικόν. Ἡ πέμπτη γαλλικὴ δημοκρατία, ἡ ὁποία κατὰ τὴ γένεσίν της εἶχε συναντήσει ἔντονος πολιτικὲς καὶ θεωρητικὲς ἐπικρίσεις, πῶς ἔντονος, καὶ ἀπ' αὐτὲς ποὺ διατυπώθηκαν σὲ μᾶς, ὡς πρὸς τὸ ἰσχύον Σύνταγμα, ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα, περισσότερο ἀπὸ 20 χρόνια μετὰ τὴν καθιέρωσίν της, νὰ προκαλεῖ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴ φύσιν καὶ τὸ χαρακτήρα της. Ὁ ἀκριβὲς προσδιορισμὸς τοῦ πολιτεύματος εἶναι θέμα ἀμφιλεγόμενον. Βλέπε ἐνδεικτικὰ τὶς συζητήσεις ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ «Ρουνοίρς» 4 (1978) μὲ τίτλο «20 ans après : La Ve République» καὶ ἰδίως τὴ μελέτη τοῦ P. Anril, Significations de la Ve République, σ. 91-105, καθὼς καὶ τὶς εἰσηγήσεις καὶ παρεμβάσεις ποὺ ἔγιναν στὸ συνέδριον μὲ τὸ ἴδιον θέμα καὶ περιέχονται στὸ ἴδιο τεῦχος στὶς σελ. 107-131, 112-116, 118, 122, 123 ἐπ. καὶ 131. Ἀκόμη τὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Revue Politique et

προκαλεί πολιτικές άνησυχίες, διότι ή ύπαγωγή τής συγκεκριμένης συνταγματικής πραγματικότητας σε ένα άφρημένο και προκατασκευασμένο πρότυπο διακυβέρνησης και ή δικαίωση με τόν τρόπο αυτό μιās δοσμένης «τυπολογίας» πολιτευμάτων αποτελούν άξίωση θεωρητική, ή όποία όταν δέν συνδέεται με τις ανάγκες τής πολιτικής πρακτικής μένει μετέωρη και χωρίς πρακτική άξία. Οί συντάκτες τών συνταγματικών κειμένων ενδιαφέρονται περισσότερο για τη λειτουργικότητα του σχεδίου τους, παρά για την ιδεολογική και θεωρητική καθαρότητά του. Η ταξινόμηση βέβαια τών πολιτευμάτων και τών κυβερνητικών συστημάτων σε διάφορες κατηγορίες με βάση όρισμένα κριτήρια³ και

Parlementaire, no 891 (1981) που είχε ως θέμα : «Un bilan constitutionnel du septennat : Monarchie Républicaine, Présidence impériale ou simple ostentation du pouvoir?» ίδίως σ. 16-17, 21, 30, 34, 38, 40, 46-48. Τέλος τις μελέτες που δημοσιεύτηκαν στο «Pouvoirs» no 20 (1982) «81 : La gauche au pouvoir» ίδίως τών J - L. Quermonne, Un gouvernement présidentiel ou un gouvernement partisan?, σ. 67-86 και O. Duhamel, 1981 : La Ve achevée, σ. 127-135. Βλέπε άκόμη σημ. 4.

3. Είναι αδύνατον νά γίνει εδώ, έστω και μνεία, τών κριτηρίων που έχουν προταθει για τη διάκριση τών πολιτευμάτων και τών κυβερνητικών συστημάτων σε διάφορες κατηγορίες. Άνεξάρτητα από την κριτική που έχει άσκηθει κατά καιρούς για τις διακρίσεις και τά κριτήρια που έχουν χρησιμοποιηθει, ή άρχική διάκριση σε μορφές κρατών (ή πολιτεύματα) και σε μορφές κυβερνήσεων (ή κυβερνητικά συστήματα) δέν στερείται θεωρητικής και πρακτικής άξίας. Μιά τέτοια διάκριση φαίνεται νά συναντά μια γενικότερη άπήχηση, βλέπε ένδεικτικά, N. Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, I, Petite collection Maspero, 1971, 155-165. M. Miaille, L'Etat du Droit, Paris, Maspero, 1978, 25-31, και 98-104, P. Biscaretti di Ruffia, Introduzione al Diritto Comparato, Milano, Giuffrè, 1974 σ. 58-60, 98-99 και 101 έπ., ό όποιος διακρίνει τις «Forme di Stato» από τις «Forme di Governo», R. M. Maciver, The Modern State, Oxford, 1926 (έπανέκδοση) σ. 338 έπ., 351 έπ. και 364 έπ. Σε μάς ό Άρ. Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο 1967, σ. 78 έπ. δέχεται τη διάκριση μεταξύ κυβερνητικού συστήματος και πολιτεύματος ενώ ό Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιον, I, σ. 175 υποστηρίζει, άκολουθώντας την άποψη του Χρ. Σγουρίτσας, Συνταγματικό Δίκαιον, Α, σ. 25, ότι ή διάκριση δέν παρουσιάζει πρακτική σημασία. Ός προς τά κυβερνητικά συστήματα, ή τριμερής διαίρεσή τους σε προεδρικά, κοινοβουλευτικά και συστήματα κυβερνώσης Βουλής, παρόλες τις αδυναμίες τής διάκρισης, δέν στάθηκε δυνατό νά αντικατασταθει από άλλη καλλίτερη. Οί λόγοι τής αδυναμίας είναι περισσότερο ιστορικοί παρά μεθοδολογικοί. Σχετικά με τά προβλήματα που άνακύπτουν από την έν λόγω διάκριση βλέπε P. Biscaretti di Ruffia, ό.π., σ. 104-114, του Ίδίου, Diritto Costituzionale¹¹, Napoli, 1980, σ. 172 έπ., 185 έπ., C. Mortati, Istituzioni di diritto pubblico, I, Padova, Cedam, 1975⁹, σ. 331 έπ., T. Martines, Diritto Costituzionale, Milano, Giuffrè, 1981, σ. 186-191 και την ιταλική βιβλιογραφία που αναφέρεται στις σημειώσεις 21 και 22. Για τούς Ιταλούς δημοσιολόγους άποφασιστικό κριτήριο για τη διάκριση τών μορφών κυβέρνησης είναι ό προσδιορισμός του όργάνου που έχει την άρμοδιότητα νά καθορίζει τη γενική πολιτική κατεύθυνση τής χώρας (Indirizzo politico generale). Άπό την πλούσια γαλλική βιβλιογραφία σχε-

χρήσιμη είναι και αναγκαία. Η ύπαγωγή όμως μιᾶς συγκεκριμένης μορφῆς διακυβέρνησης σὲ ἓνα ἀφηρημένο σχῆμα είναι μιὰ νοητική διαδικασία πού ὅταν ἀκολουθεῖ τὴ μέθοδο τῆς τυπικῆς λογικῆς ὁδηγεῖ σὲ ταυτολογίες καὶ θεωρητικά ἀδιέξοδα ⁴.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπομένως νὰ γίνεи κατὰ τρόπο γενικὸ καὶ ἀφηρημένο, οὔτε μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ μόνο στὶς ἐξαγγελίες καὶ στὶς διατάξεις πού περιέχει τὸ Σύνταγμα. Τὸ πολίτευμα συμπυκνώνει σχέσεις δυναμικῆς πού ἐξελίσσονται καὶ διαμορφώνονται σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο, ἀναδύεται, ἄρα, μέσα ἀπὸ καθορισμέ-

---

τικά μὲ τὴ διάκριση τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴ συγγενὴ διάκριση τῶν πολιτικῶν καθεστώτων βλέπε, Gr. Eisenmann, *Essai d'une classification théorique des formes politiques*, Politique, 1968, σ. 5 ἐπ., A. Brimo, *A propos de la typologie des régimes constitutionnels des démocraties occidentales contemporaines*, Mélanges P. Couzinet, Paris, 1974 σ. 21 ἐπ., P. Albertini, *La Constitution de 1958 et l'analyse classique*, Sem. Juridique, 26 Février 1975, καὶ R. Moulin, *Le présidentialisme et la classification des régimes politiques*, Paris, L.G.D.J. 1978, σ. 9-43, καθὼς καὶ τὸν πρόλογο τοῦ M. Troper. Ἐπιχειρίδια τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου βλέπε M. Prélot-J. Boulois, *Institutions politiques et Droit constitutionnel*, Dalloz, 1980 ⁸ σ. 87-109. A. Hauriou-J. Gicquel-P. Gélard, *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, Paris, Monchrestien, 1975, σ. 235-253, P. Pactet, *Institutions politiques, Droit Constitutionnel*, Paris, Masson, 1978, σ. 101-114.

4. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς πού ἀκολουθοῦν τὴ μέθοδο αὐτή, ὅταν διαπιστώνουν ὅτι τὸ κυβερνητικὸ σύστημα πού ἐξετάζουν δὲν ὑπάγεται σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς γνωστὲς κατηγορίες, τότε καταλήγουν νὰ προτείνουν τὴν τροποποίηση τοῦ Συντάγματος, ὥστε νὰ γίνεи δυνατὴ ἡ ταξινόμησή του. Ἀδυναμία πάντως προσδιορισμοῦ ἑνὸς πολιτεύματος δὲν σημαίνει βέβαια ἀνυπαρξία ἢ ἐκκρεμότητα συνταγματικῆς ρύθμισης, διότι κάποια μορφή πολιτεύματος λειτουργεῖ πάντα στὴν πράξη. Δὲν νοεῖται χώρα μὲ αἰωρούμενο ἢ ἐκκρεμὲς πολίτευμα. Τὸν τρόπο αὐτὸ σκέψης πού ἔχει παρουσιασθεῖ σὲ Γάλλους ἰδίως συγγραφεῖς, ἀναλύει κριτικά ὁ Γάλλος συνταγματολόγος M. Troper, ὅ.π., σ. IX-X. Σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες κατὰ τάξιν τοῦ ἰσχύοντος γαλλικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος βλέπε τὶς παρατηρήσεις τοῦ J. Gicquel, L. Hamon καὶ J. Robert στὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης πού ὀργάνωσε ἡ Revue Politique et Parlementaire (1981), ὅ.π. σ. 34, 37-38, 45 καὶ 46-47. Βλέπε ἀκόμη τὶς βασικὲς μονογραφίες τῶν J. Gicquel, *Essai sur la pratique de la Ve République*, Paris, L.G.D.J., 1968, σ. 355-360, καὶ P. Avril, *Le régime politique de la Ve République*, Paris, L.G.D.J., 1979 ⁴ σ. 367-377, 381-385, καὶ 441-452 καθὼς καὶ M. Prélot-J. Boulois, ὅ.π. σ. 626-627. Ὁ M. Duverger σημειώνει, σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες αὐτές: «ἀντικείμενο τοῦ Συντάγματος εἶναι νὰ καθορίσει ἀπὸ πρὶν ἓνα ὀρισμένο τύπο καθεστώτος, τοῦ ὁποῦ ἐπιδιώκεται στὴ συνέχεια ἢ ἐφαρμογὴ στὴν πράξη ἔτσι ἡ οὐσία προηγεῖται τῆς ὑπαρξῆς». Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὅμως τοῦ Συντάγματος ἡ ὑπαρξὴ του καθορίζει τὴν οὐσία καὶ ἄρα προηγεῖται τῆς δευτέρας. «Une République consulaire», *Encyclopedie Française*, T. X. («L'Etat») 1964, σ. 218 ἐπ.

νες ιστορικά πολιτικές σχέσεις και δομές. 'Η πρόταση του Δ. Τσάτσου⁵ ότι πολίτευμα «είναι αυτό που πολιτικά προοκλίπει από την εφαρμογή του Συντάγματος, έστω και αν η εφαρμογή αυτή αποκλίνει από τη λεκτική διατύπωση του συνταγματικού κειμένου», περικλείει μιὰ αναμφισβήτητη αλήθεια, και έχει, ως διαπίστωση, μεγαλύτερη επιστημονική βαρύτητα από την απεγνωσμένη αναζήτηση τής μορφής του πολιτεύματος στη συγκεχυμένη βούληση του συντακτικού νομοθέτη ή στις βραχυπρόθεσμες επιδιώξεις τής κυρίαρχης πολιτικά θέλησης.

Είναι γεγονός ότι η έφτάχρονη συνταγματική πρακτική⁶, αυτή που καλύπτει τη διάρκεια των δύο προηγούμενων βουλευτικών περιόδων και ένα μικρό μέρος τής τρίτης, παρέχει ανεκτίμητα στοιχεία για την αξιολόγηση του ισχύοντος πολιτεύματος. 'Η σημασία τους δεν είναι δυνατόν να υποτιμηθεί ακόμη και αν γινόταν δεκτό ότι η συγκεκριμένη πρακτική έχει χαρακτήρα πρόσκαιρο⁷ και μπορεί άρα να ανατραπεί μόλις μετατραπούν οι μοναδικές πολιτικές

5. Δ. Θ. Τσάτσου, Σύνταγμα και πολιτική πραγματικότητα 'Αθήνα, Σάκκουλας, 1980, σ. 13, του Ίδίου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ι. 1982, σ. 12, 25 και 41. Οι σκέψεις αυτές του καθηγητή Δ. Τσάτσου βρίσκονται πολύ κοντά στις διαπιστώσεις του Γάλλου δημοσιολόγου, J. Riveo, «το πολίτευμα που αναφέρεται στο κείμενο έχει μικρή μόνο σημασία σε σχέση με το πολίτευμα που αναδύεται από τη συνάντηση του κειμένου με τη ζωή». (Regards sur les institutions de la Ve République, D. 1958, Chr. σ. 259).

6. 'Ως συνταγματική πρακτική νοείται εδώ η χρήση ή εφαρμογή που γίνεται του Συντάγματος από τα άρμόδια όργανα, έφ' όσον οι ενέργειές τους δεν ξεφεύγουν από τα όρια τής συνταγματικής νομιμότητας ή δεν παραβιάζουν συνταγματικούς κανόνες. 'Αναπτύσσουν άπλώς δυναμική που περικλείεται στο Σύνταγμα ή συμπληρώνουν κενά. Με την έννοια αυτή, η πρακτική δεν δημιουργεί νέους κανόνες δικαίου, κατά τουτό διαφέρει άλλωστε από το έθιμο, το όποιο έξ άλλου προϋποθέτει συνέχεια και διάρκεια εφαρμογής, ενώ η πρακτική μπορεί να είναι και περιστασιακή. (Βλ. T. Martines, Diritto Costituzionale, σ. 88 και 92-94). 'Αντίθετα υπό εύρεία έννοια, η συνταγματική πρακτική περιλαμβάνει και το έθιμο ή είναι δυνατό να εξελιχθεί σε έθιμο, και μπορεί ακόμη και να τροποποιεί συνταγματικό κανόνα, Βλ. A. Hauriou - J. Gicquel, P. Gelard, ό.π., σ. 324-327 και J. Gicquel Essai sur la pratique de la Ve République, σ. 28-42. Για τη σχέση τής πρακτικής και έθιμου στο Συνταγματικό Δίκαιο γενικά βλέπε ακόμη, A. Hauriou, Cours de droit constitutionnel et d'Institutions Politiques, 1967², σ. 273, J. Chevallier, La coutume et le droit constitutionnel français, R.D.P., 1970, σ. 1375, J.-C. Maestre, «A propos des coutumes et des pratiques constitutionnelles», R.D.P., 1973 σ. 1275 έπ., D. Lévy, «Le rôle de la coutume et de la jurisprudence dans l'elaboration dy Droit Constitutionnel», Mélanges M. Waline, τ. Ι, 1974, σ. 39-46., του Ίδίου, «De l'idée de coutume constitutionnelle à l'esquisse d'une théorie des sources du Droit constitutionnel et de leur saction » Mélanges Ch. Eisermann, 1974 σ. 81 έπ.

7. 'Η τάση να υποτιμηθεί ή τρέχουσα συνταγματική πρακτική είναι έμφανής στις αναλύσεις του Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, σ. 1982, ιδίως 331 έπ., 339 και 359-360.

συνθήκες που τή στηρίζουν ή μόλις αλλάζουν οι φορείς της κυρίαρχης πολιτικής βούλησης. 'Ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση, ή έφτάχρονη εφαρμογή του Συντάγματος δεν μπορεί να άγνοηθεί: πρώτον, διότι άποτελεϊ τή μοναδική άναφορά που διαθέτουμε στην ύπάρχουσα συνταγματική πραγματικότητα για μιá συγκεκριμένη άνάλυσή του, δεύτερον, ότι κατά τήν περίοδο αυτή είχαμε μιá εύρυθμη λειτουργία τών συνταγματικών θεσμών, ή όποία ήταν επί πλέον έναρμονισμένη με τή δημοκρατική άρχή και τήν άρχή τής πολιτικής εξάρτησης τής κυβέρνησης από τó κοινοβούλιο, και τέλος, τρίτον, είχε, έστω και σιωπηρά, άποσπάσει τή συγκατάθεση τών πολιτειακών παραγόντων και τή συναίνεση τών πολιτικών κομμάτων και τής κοινής γνώμης. Θά ήταν τουλάχιστο παράδοξο, ή όμαλή λειτουργία του πολιτεύματος — ή σύμφωνη με τή δημοκρατική άρχή — να έκλαμβάνεται ως εξáιρεση, ως τυχαίο γεγονός και να κρίνεται τó πολίτευμα κατά τρόπο ύποθετικό, άποκλειστικά από τις όριακές περιπτώσεις σύγκρουσης τών όργάνων ή από τις πιθανολογούμενες συνταγματικές κρίσεις⁸. Δέν πρέπει εξ άλλου να άγνοείται ότι ή πρώτη, ή άρχική εφαρμογή του Συντάγματος σημαδεύει καθοριστικά τήν όριστική φυσιογνωμία του πολιτεύματος, διότι δημιουργεί πρακτικές, συμπεριφορές ή συνήθειες που είναι δύσκολο να αλλάξουν στή συνέχεια⁹. Κάθε μεταβολή, ιδίως όταν συντελεϊται άπότομα, κινδυνεύει να θεωρηθεί άνατροπή του πολιτεύματος.

2. "Αν άκολουθήσουμε τήν παραδοσιακή διάκριση τών μορφών διακυβέρνησης του άστικού κράτους και θελήσουμε να κατατάξουμε τó κυβερνητικό σύστημα που προέκυψε από τήν εφαρμογή του ισχύοντος Συντάγματος, τότε θά πρέπει χωρίς δυσκολία, αφού άποκλείσουμε τó προεδρικό σύστημα, να άναγνωρίσουμε στή λειτουργία του ισχύοντος πολιτεύματος κατ' άρχήν τά τρία βασικά γνωρίσματα του κλασσικού πρότυπου του κοινοβουλευτικού συστήματος¹⁰: α) δυαδική έκτελεστική εξουσία που άπαρτίζεται από άρχηγό

8. Συχνά τά πολιτεύματα γεννιώνται ύστερα από μιá πολιτική κρίση ή είναι προϊόντα εξαιρετικών περιστάσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τó ελληνικό Σύνταγμα του 1975 και τó γαλλικό του 1958 καθώς και ή τροποποίησή του τó 1962. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι δημιουργήθηκαν για να άντιμετωπίζουν κρίσεις ή ότι ή αξία τους φαίνεται μόνον όταν μπορούν να άντιστέκονται σε τέτοιες περιστάσεις. Τά Συντάγματα φτιάχνονται για να λειτουργήσουν σε πολιτικές συνθήκες όμαλές. (Βλ. J. Gicquel, ό.π., σ. 101, και P. Avril, ό.π., σ. 369 έπ. και 447 έπ.).

9. "Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ό M. Duverger, στο βιβλίο του, *La Monarchie Républicaine*, Paris, Laffont, 1974, σ. 138, του Ψδιου, *Institutions politiques et Droit constitutionnel*, 1980¹⁵, τ. 2, σ. 252.

10. Για τά χαρακτηριστικά αυτά για τά όποια δέν συμφωνούν όλοι οι συγγραφείς, άλλοι τά θεωρούν άπρόσφορα για ένα ούσιαστικό χαρακτηρισμό, ενώ άλλοι άρκοΰνται σ' όρισμένα άπ' αυτά, βλέπε από ελληνική βιβλιογραφία, 'Αλ. Σβώλου, *Συνταγματικών Δίκαιον*, Α' (1934, σ. 13 έπ., 'Αρ. Μάνηση, *Συνταγματικών Δίκαιον*, 1967, σ. 387 έπ., Χρ. Σγουρίτσας, *Συνταγματικών Δίκαιον*, Σ', σ. 200-208 και Δ. Τσάτσου,

του κράτους (στοιχείο σταθερό του συστήματος), πολιτικά ανεύθυνο, σύμβολο της κρατικής ενότητας και συνέχειας, και από τον πρωθυπουργό (στοιχείο μεταβλητό) που μαζί με την κυβέρνηση καθορίζει και διευθύνει τη γενική πολιτική της χώρας ¹¹ β) πολιτική εξάρτηση της κυβέρνησης από το κοινοβούλιο· ή κυβέρνηση για να διοριστεί και να παραμείνει στην εξουσία οφείλει να διαθέτει την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των μελών του κοινοβουλίου και γ) δυνατότητα διάλυσης της βουλής με πράξη της εκτελεστικής εξουσίας, αρχηγού του κράτους ή κυβέρνησης.

Έκεινο όμως που έχει σημασία δεν είναι τόσο η αναγνώριση στο ισχύον πολίτευμα των κλασικών γνωρισμάτων του κοινοβουλευτικού συστήματος, όσο ο προσδιορισμός της ειδικότερης μορφής του, ο καθορισμός της παραλλαγής του. Άλλα και ως προς το σημείο αυτό, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η τρέχουσα συνταγματική πρακτική καλλιέργησε τη μονιςτική μορφή ¹² του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Συνταγματικό Δίκαιο, 1982, σ. 236 έπ. Άπό τὰ ξένα έγχειρίδια, M. Duverger, *Institutions politiques et Droit constitutionnel*, 1971, t. I. σ. 182 έπ., ό όποιος θεωρεί την πολιτική εϋθύνη της κυβέρνησης άπέναντι στο κοινοβούλιο έπαρκές κριτήριο διάκρισης του κοινοβουλευτικού συστήματος, A. Hauriou, J. Gicquel, P. Gelard, ό.π., σ. 242 έπ., τὰ βασικά γνωρίσματα του κοινοβουλευτικού συστήματος συμπυκνώνονται στον άκόλουθο όρισμό: «σύστημα στο όποιο οι δημόσιες εξουσίες συνεργάζονται και εξαρτώνται ή μία από την άλλη». M. Prelot-J. Boulouis, ό.π., σ. 104-107: βασικό στοιχείο θεωρούν την ύπαρξη αρχηγού του κράτους, συμβόλου της κρατικής ενότητας και συνέχειας, ό όποιος βρίσκεται πέρα από τις πολιτικές διαμάχες και έναλλαγές. G. Burdeau, *Droit constitutionnel et Institutions politiques* 1980 ¹⁹, σ. 160-169, P. Pactet, ό.π., σ. 104-105 και B. Jeanneau ό.π. 113. Άπό τὰ ιταλικά έγχειρίδια, ό P. Biscaretti di Ruffia, ό.π., 195-196, θεωρεί ότι τὰ δύο πρώτα γνωρίσματα (πολιτική εξάρτηση της κυβέρνησης από το κοινοβούλιο και αρχηγό του Κράτους πολιτικά ανεύθυνο, όπλισμένο με άρμοδιότητες τυπικού κυρίως χαρακτήρα) χαρακτηρίζουν ένα κοινοβουλευτικό σύστημα, του Ύδιου, *Introduzione al diritto costituzionale comparato* σ. 101-109. Άκόμη, T. Martines, ό.π. 191-192: ή σχέση εμπιστοσύνης Κυβέρνησης και κοινοβουλίου άρχει: C. Cereti, *Diritto costituzionale italiano*, Torino 1974, σ. 324-330, ό όποιος εισάγει στον όρισμό του κοινοβουλευτικού συστήματος και άλλα στοιχεία. Πρβλ. άκόμη, Morrison of Lambeth, *Government and Parlement*, Oxford 1967 ³ σ. 106 έπ.

11. Για τις άρμοδιότητες Κυβέρνησης και Πρωθυπουργού βλέπε πιά κάτω.

12. Στο μονιςτικό κοινοβουλευτικό σύστημα ή κυβέρνηση άντλεί την εξουσία της αποκλειστικά από το κοινοβούλιο, από το όποιο και προέρχεται. Η εμπιστοσύνη της Βουλής είναι το άναγκαίο και έπαρκές προσόν για την παραμονή της στην εξουσία, και δεν άπαιτείται και ή εμπιστοσύνη του αρχηγού του κράτους του όποιου ό ρόλος είναι καθαρά ρυθμιστικός και τελεουργικός. Ο αρχηγός του κράτους περιορίζεται να διορίζει (να «όνομάζει») στην κυριολεξία) πρωθυπουργό αυτόν που θέλει ή πλειοψηφία του κοινοβουλίου. Ένεργεί ως διεκπεραιωτής της θέλησης του κοινοβουλίου. Βλ. Μάνεση, *Συνταγματικών Δίκαιον*, σ. 395-399. P. Pactet, ό.π., σ. 106,

Δὲν ἐμφανίστηκαν πάντως στὴν πράξη στοιχεῖα τόσα ἢ τέτοια πού νά δικαιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμὸ ἐνὸς «δυσδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος»¹³, ἢ ἐνὸς λανθάνοντος, ἀλλὰ ἐν ἐξελίξει «κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ»¹⁴. Οἱ ἐνδυσασμοί, ἐπικρίσεις καὶ ἐπιφυλάξεις πού εἶχαν — καὶ δικαιολογημένα — διατυπωθεῖ ἀπὸ τὴν μειοψηφία κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ νέου Συντάγματος καὶ ἀπὸ ἓνα μέρος τῆς θεωρίας καὶ στρέφονταν κατὰ τῶν συν-

J. Cadard, *Institutions politiques et Droit constitutionnel* τ. II, σ. 654-664, B. Jeanneau, *Droit constitutionnel et Institutions politiques*⁶, Dalloz, 1981, σ. 112, καὶ βέβαια G. Burdeau, *Droit constitutionnel et Institutions politiques*, σ. 169. Ἀκόμη τὴν κλασσικὴ μελέτη τοῦ R. Capitant, *Régimes parlementaires*, Mélanges Carré de Malberg, 1933, σ. 33 καὶ ἐπ. 45 ἐπ., Carré de Malberg, *Contribution à la théorie de l'Etat* τ. II, 71 ἐπ., 81 ἐπ., καθὼς καὶ τὶς πρόσφατες σχετικὰ μελέτες τῶν B. Chandebeout, *Le régime parlementaire moniste, gouvernement d'assemblée*, Mélanges Burdeau, 1977, σ. 43 ἐπ. Σχετικὰ μὲ τὶς σύγχρονες ἐξελίξεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἐργασίες τοῦ J. C. I. Colliard, *La designation du Premier Ministre en régime parlementaire*, Mélanges G. Burdeau, σ. 87-114 καὶ P. Pactet, *L' évolution contemporaine de la responsabilité gouvernementale dans les démocraties pluralistes*, Mélanges Burdeau, σ. 191.

13. Στὸ δυσδικὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, ἡ κυβέρνησις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τόσο τοῦ κοινοβουλίου, ὅσο καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν πολιτικὰ ἀνεύθυνος μετέχει ὅμως ἐνεργᾶ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας. Ἡ μορφή αὐτὴ διακυβέρνησις ἐμφανίστηκε στὴν περίοδο μετάβασης ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ ἢ περιορισμένη μοναρχία στὴ βασιλευμένη δημοκρατία, [βλ. ἀναλυτικὰ, Ἄρ. Μάνεση, *Συνταγματικὸν Δίκαιον*, 1967, σ. 392 ἐπ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ R. Capitant, ὅ.π., (σημ. 12), σ. 41 ἐπ.], καὶ ἔχει ὡς κυβερνητικὸ σύστημα, σημασία ἰδίως ἱστορικὴ. Δυσδικὰ στοιχεῖα συναντᾶμε, ὡστόσο, καὶ στὴ λειτουργία σύγχρονων πολιτευμάτων, ὅπως συνέβη μὲ τὸ γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1958 πρὶν τὴ δημοψηφισματικὴ ἀναθεώρησή του τὸ 1962, ἢ ὅπως συμβαίνει σήμερα μὲ τὴ λειτουργία τοῦ πορτογαλλικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζει ἔντονα στοιχεῖα κυβερνητικοῦ δυαδισμοῦ, ἂν καὶ τὸ πορτογαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1976 καθιερώει σύστημα κυβερνήσεως πού ὑπάγεται στὴν κατηγορία τοῦ «κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ» (βλέπε γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προεδρισμοῦ σημ. 14 καὶ γιὰ τὸ πορτογαλλικὸ πολίτευμα σημ. 44). Σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «δυσδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος» καὶ τὶς σύγχρονες ἐπιβιώσεις του, A. Hauriou - J. Gicquel, - P. Gelard ὅ.π., σ. 242-243, P. Pactet, ὅ.π., σ. 106, M. Cadard, ὅ.π., τ. II, σ. 654, B. Jeanneau, ὅ.π. σ. 111, ἀκόμη G. Burdeau, ὅ.π., σ. 169. Ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης ὑπὸ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, βλέπε ἀναλυτικὰ πῶς κάτω ἀριθμὸ 8.

14. Ὁ ὅρος δὲν εἶναι δόκιμος, οὔτε ἀποδεκτὸς ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι γιὰ νά χαρακτηρίσουν τὸ ἴδιο σύστημα προτιμοῦν τὸν ὄρο «ἡμιπροεδρικὸ σύστημα» (M. Duverger, σ. 194-201, ἢ «μικτὸ σύστημα» (P. Pactet, ὅ.π. σ. 111 ἐπ.). Τὸ πρόβλημα ἔχει ἀπασχολήσει τὴ γαλλικὴ κυρίως συνταγματικὴ θεωρία μὲ ἀφορμὴ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἰσχύοντος γαλλικοῦ πολιτεύματος πού δὲν καθιερώει στὴν κυριολεξία οὔτε «προεδρικὸ» οὔτε «κοινοβουλευτικὸ» σύστημα. Μὲ τὸν ὄρο «κοινοβουλευτικὸς προεδρισμός» δηλώνεται μία μορφή «παρέκβασης» ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο τοῦ προεδρικοῦ

ταγματικῶν ἐκείνων διατάξεων πού στήριζαν ἕναν καλυμμένο «προεδρισμό»¹⁵ καί ὑπέθαλπαν ἔτσι ἕναν ἀνομολόγητο αὐταρχισμό¹⁶, δὲν ἔχουν μέχρι στιγμῆς ἐπαληθευτεῖ. Τὸ ἰσχύον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι τὸ κοινοβουλευτικὸ καί λειτουργεῖ στὴν πιὸ καθαρῶαιμη μορφή του.

συστήματος (πλήρης διάκριση τῶν ἐξουσιῶν) ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει δανειστεῖ στοιχεῖα, διατηρώντας παράλληλα βασικούς κοινοβουλευτικούς μηχανισμούς (βλ. B. Jeaneau, ὁ.π., σ. 106 καί 109-110). Ὁ B u r d e a u προτιμᾷ τὸν ὄρο «προεδρικό κοινοβουλευτισμό» προφανῶς διὰ νὰ δείξει ὅτι τὸ σύστημα αὐτό, ἐνῶ προέρχεται ἀπὸ τὸ κοινοβουλευτικὸ, τείνει πρὸς τὸ προεδρικό ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅμως ἀπέχει ἀρκετὰ (G. B u r d e a u ὁ.π. σ. 180-181), ἢ ἐνωσιολογικὴ διαφορά τῶν δύο ὄρων εἶναι πάντως πολὺ λεπτή, ἀπλῶς στὸν πρῶτο βαραίνει ὁ προεδρικός χαρακτήρας τοῦ πολιτεύματος, ἐνῶ στὸ δεύτερο ὁ κοινοβουλευτικός. Ἄλλοι πάλι συγγραφεῖς, τὰ κυβερνητικὰ συστήματα πού περιέχουν στοιχεῖα κοινοβουλευτικὰ καί προεδρικὰ μαζὶ τὰ κατατάσσουν στὰ «μικτὰ συστήματα» (βλ. P. P a c t e t, ὁ.π. 111-113, καί 268-270, J. P e t o t, La notion de régime mixte, Mélanges, Eisenmann, 1974, σ. 99 ἐπ. καί τὴν κριτικὴ στὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ κατηγορία συστημάτων τῶν J. G i c q u e l καί J. R o b e r t, στὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης, ὁ.π., σ. 34-41 καθὼς καί τίς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ R. M o u l i n, ὁ.π. 28-34. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα «κοινοβουλευτικοῦ προσδιορισμοῦ» τὸ κυβερνητικὸ σύστημα πού ἐπέδωκε νὰ καθιερώσει στὴν Ἑλλάδα τὸ αὐταρχικὸ συνταγματικὸ κείμενο τοῦ 1973 : ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ τοῦ Προέδρου ἔναντι τῶν ἄλλων ὀργάνων, ἄμεση ἐκλογὴ του ἀπὸ τὸ λαό, ἐκτελεστικές καί ἀπεριόριστες προεδρικές ἀρμοδιότητες, ὡς πρὸς τὸ διορισμὸ, παύση τῆς κυβέρνησης καί διάλυση τῆς Βουλῆς, ἄμεση συμμετοχὴ του καί εὐθὺνη στὴν ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, προεδρία τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κ.λ.π. Ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης ἐνὸς παρόμοιου κυβερνητικοῦ συστήματος ἀπὸ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα: βλέπε ἀναλυτικὰ ἀριθμὸ 9.

15. Ὁ «προεδρισμός» θεωρεῖται παρέκβαση τοῦ αὐθεντικοῦ προεδρικοῦ συστήματος ὅπως καθιερώθηκε καί λειτουργεῖ στὶς Η.Π.Α. Κοινὸ γνώρισμα τῶν συστημάτων αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἡ ὑπεροχὴ ἢ ἡ προέχουσα θέση τοῦ Προέδρου μέσα στὸ πολιτικὸ σύστημα. Στὰ συστήματα αὐτὰ συνήθως ὁ Πρόεδρος ἐκλέγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ λαό. Βλέπε σχετικὰ, R. M o u l i n, Le présidentielisme et la classification des régimes politiques σ. 34-49 καί 359-360 ὅπου καί κριτικὴ τῆς νέας αὐτῆς διάκρισης, καί G. C o n a c, Pour une théorie du presidentialisme, quelques réflexions sur les présidentielismes latino-américains, Mélanges G. B u r d e a u, 1977, σ. 115-147 καί B. J e a n n e a u, ὁ.π., σ. 106-110 καί M. D u v e r g e r, ὁ.π., τ. I σ. 197. Ὁ «προεδρισμός» δὲν ταυτίζεται ἐπομένως μὲ τὸ προεδρικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο προϋποθέτει πλήρη διάκριση τῶν ἐξουσιῶν. Γι' αὐτὸ καί τὸ ἰσχύον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι ὀρθότερο νὰ ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὸν «προεδρισμό» παρὰ πρὸς τὸ προεδρικὸ σύστημα. βλ. σχετικὰ καί Φ. Β ε γ λ ε ρ ῆ, «Ἡ διαρρύθμιση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος», ΤοΣ, 1975, σ. 288.

16. Ὅταν δημοσιεύτηκε τὸ κυβερνητικὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ὁ Ἄ. Παπανδρέου εἶχε δηλώσει («Βῆμα» 24 Δεκεμβρίου 1974), ὅτι τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ἀποτελοῦσε στὴν οὐσία τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο ἐνὸς ολοκληρωτισμοῦ μὲ κοινοβουλευτικὴ κάλυψη. Πρβλ. ἀκόμη Πρακτικὰ συζητήσεων τοῦ Συντάγματος 1975, σ. 20-21 καί 969. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ μειοψηφία (βλέπε ἰδίως εἰσήγηση μειοψηφίας), τὸ κυβερνητικὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος εἶχε ἐπικρίνει καί ἡ θεωρία, βλέπε Ἄ ρ. Μ ά ν ε σ η, Ἡ νομικοπολιτικὴ θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ κυβερνητικὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ΝοΒ, (1975) 23.449 καί Φ. Β ε γ λ ε ρ ῆ, ὁ.π., σ. 306-308.

Τὸ κρίσιμο ὅμως ἐρώτημα γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀξιολόγηση τοῦ πολιτεύματος — καὶ ὄχι ἀπλῶς γιὰ μιὰ τυπικὴ κατάταξή του σὲ κάποιο νομικὸ εἶδος — δὲν ἐξαντλεῖται σήμερα στὸ λιγότερο ἢ περισσότερο κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα του, ἀλλὰ στὸ γιὰ τὸ πολίτευμα λειτούργησε μὲ αὐτὴ τὴ μορφή καὶ ὄχι μὲ ἄλλη, γιὰ τὴν ἢ «προεδρική» δυναμικὴ τοῦ Συντάγματος — ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει — δὲν βρῆκε μέχρι σήμερα τὴν ἀντίστοιχη πολιτικὴ τῆς ἔκφραση. Καὶ πᾶνω ἀπ' ὅλα, σὲ ποῖο βαθμὸ οἱ γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες χῶρες μεταμορφώσεις ἢ παραμορφώσεις τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας¹⁷ ἔχουν ὑποθηκεύσει καὶ τὴ δημοκρατία τῆς μεταδικτατορικῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἀπάντηση στὸ τελευταῖο ἐρώτημα κάνει τὴν ἐνασχόληση ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ νομικοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ πολιτεύματος δευτερεύουσας σημασίας, ἐφ' ὅσον μιὰ τέτοια ἀναζήτηση σταματᾷ στὰ τυπικά, στὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καὶ ἀγνοεῖ ἢ δὲν λαμβάνει ἐπαρκῶς ὑπόψη τῆς τὰ οὐσιαστικά του, αὐτὰ ποὺ καθορίζουν τελικὰ καὶ τὴ λειτουργία καὶ τὴ σημασία τῶν πρώτων. Πρὶν φθάσουμε ὅμως ἐκεῖ ἐπιβάλλεται νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς σημερινῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος.

Ἡ προέχουσα θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὸ σύστημα καὶ ἡ ὑπεροχὴ του ἀπέναντι στὸν Πρόεδρο· ἕνας ὑπὸ ἀνάπτυξη «πρωθυπουργικὸς κοινοβουλευτισμὸς»

3. Ἡ σχέση ποὺ ἀποτύπωσε κατὰ τὸν πιὸ πειστικὸ τρόπο τὴν ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ ἔδειξε ὅτι ἡ πλάστιγγα εἶχε, τουλάχιστον γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε, γείρει ὀριστικὰ πρὸς τὴ μεριά τῆς κοινοβουλευτικῆς του ἐκδοχῆς, εἶναι ἡ σχέση Πρωθυπουργοῦ καὶ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς σχέσης αὐτῆς ἐξαριτόταν τελικὰ ἡ «πρωθυπουργικὴ» ἢ «προεδρική» μορφή τῆς Δημοκρατίας ποὺ καθιέρωσε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Καὶ ἡ ἐφτάχρονη λειτουργία τοῦ πολιτεύματος δὲν ἄφησε πολλὰ περιθώρια γιὰ συζήτηση καὶ ἀμφιβολίες, ὡδηγοῦσε ἀβίαστα στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς κατεῖχε μέσα στὸ πολιτικὸ σύστημα θέση προέχουσα καὶ ὑπερεῖχε πολιτικὰ ὅλων τῶν ἄλλων κρατικῶν ὀργάνων, ἀκόμη καὶ τῆς Βουλῆς. Ἀναδείχθηκε τὰ χρόνια αὐτὰ σὲ κεντρικὴ πολιτικὴ φυσιογνωμία καὶ καθιερώθηκε ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρο τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, ὡς τὸ ὄργανο

17. Γιὰ τίς μεταμορφώσεις καὶ παραμορφώσεις τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ἀντὶ πολλῶν, ἀπὸ ἐλληνόγλωσση βιβλιογραφία, Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 238-240 καὶ τὴν ἐπίκαιρη πάντα μελέτη τοῦ Α. Σβώλου, Προβλήματα τῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, (ἐναρκτήριος λόγος), Νομικαὶ Μελέται, τ. II, σ. 247 ἐπ., 250 ἐπ., 255 ἐπ. 264 ἐπ., 273 ἐπ., 278. Γιὰ τὸ ἴδιο πρόβλημα τὴν περιεκτικὴ καὶ πυκνὴ πολιτικὴ ἀνάλυση τοῦ Γ. Ἀνίολι, Ὁ μετασχηματισμὸς τῆς Δημοκρατίας (ἐλλην. μετάφραση), Ἀθήνα 1972, σ. 64-84. Βλέπε καὶ σμ. 53.

νο πού είναι πολιτικά υπεύθυνο άμεσα άπέναντι στη Βουλή και έμμεσα άπέναντι στο λαό για τόν καθορισμό, τή διεύθυνση και έκτέλεση τής κυβερνητικής πολιτικής¹⁸.

Ή ύπεροχή αυτή του Πρωθυπουργού είναι περισσότερο συνέπεια τής πολιτικής πραγματικότητας, και ιδίως του κομματικού συστήματος, παρά του Συντάγματος, οι διατάξεις του όποιου ως γνωστόν τή νομικοπολιτική θέση του Προέδρου τής Δημοκρατίας φρόντισαν ρητά νά κατοχυρώσουν. Δέν είναι λοιπόν τόσο ή συνταγματική όργάνωση των έξουσιών πού εξασφάλισε αυτή τήν προτεραιότητα, όσο ή διάρθρωση και ό συσχετισμός των πολιτικών και κομματικών δυνάμεων.

Ή άκτινοβολία τής θέσης του Πρωθυπουργού όφείλεται κατά πρώτο λόγο¹⁹ στην άμεσότερη και έντονότερη, σε σχέση με όποιοδήποτε άλλο όργανο, δημοκρατική νομιμοποίηση τής έξουσίας του. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις τρεις μεταδικτατορικές έκλογικές άναμετρήσεις, ό Πρωθυπουργός έκλέχτηκε ουσιαστικά άμεσα από τόν λαό, άφου τόν κόμμα πού πλειοψήφισε μπόρεσε νά σχηματίσει αυτοδύναμη κοινοβουλευτικά κυβέρνηση. Ή διεύρυνση τής πολιτικής ευθύνης από τή Βουλή κατευθείαν προς τόν λαό προσέδωσε στο πρωθυπουργικό αξίωμα άγλη δημοκρατική και κύρος άναμφισβήτητο.

Ή έξουσία του Πρωθυπουργού έχει έπομένως τήν πηγή της στην ίδια τή λαϊκή θέληση, γι' αυτό και ό ίδιος νομιμοποιείται νά έμφανίζεται ως ό άμεσότερος και άθθεντικότερος έκφραστής τής άρχής τής λαϊκής κυριαρχίας.

Έκτός όμως από τή δημοκρατική νομιμοποίηση τής έξουσίας του, ό Πρωθυπουργός διέθετε τήν περίοδο αυτή και ένα άλλο σημαντικό πολιτικό προσόν: υπήρξε άρχηγός τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και συνέβη νά είναι ταυτόχρονα και άρχηγός του κυβερνώντος κόμματος.

Με τις ιδιότητες του άρχηγού τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και του Προέδρου τής Κυβέρνησης, ό Πρωθυπουργός συγκέντρωσε στα χέρια του τόν σύνολο σχεδόν τής κρατικής έξουσίας, άφου μπορούσε χάρη στην πρώτη ιδιότητα νά έλέγχει έμμεσα τή νομοθετική έξουσία και χάρη στη δεύτερη νά διευθύνει ουσιαστικά τήν έκτελεστική. Είχε τή δύναμη νά κυβερνά και νά νομοθετεί, έπειδή είχε τή δύναμη νά έπιβάλλεται κομματικά και νά λαμβάνει άπο-

18. Για τις έξουσίες αυτές βλέπε άναλυτικά πιό κάτω, καθώς και Γ. Παπαδημητρίου, Ή διάλυση τής πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής, (1978), σ. 103-113, του ίδιου, Τό πολίτευμα, σ. 258-259.

19. Τό φαινόμενο τής συγκέντρωσης τής κρατικής έξουσίας σ' ένα πρόσωπο, τόν Πρόεδρο ή τόν Πρωθυπουργό, άνάλογα με τόν πολιτικό σύστημα τής χώρας, τήν ύπαρξη ή μη συμπαγούς κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, καθώς και τούς λόγους ένίσχυσης τής θέσης του ένός ή του άλλου όργάνου, έχει αναλύσει κατά τρόπο έξαντλητικό ό Μ. D u v e r g e r στο βιβλίο του *La Monarchie Républicaine* ό.π., ιδίως σ. 63-72, 90-98, 117-119, 189-209, 248-249, 273.

φάσεις περιβάλλοντάς τες με ὅλα τὰ ἐχέγγυα τῆς δημοκρατικῆς νομιμοποίησης. Κατήθυνε τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας, συντόνιζε τὶς δραστηριότητες τῶν ὑπουργῶν, τοὺς ὁποίους ἐπέλεγε μόνος του ἢ τοὺς ἐξανάγκαζε σὲ παραίτηση, ὅταν τὸ ἔκρινε ἀναγκαῖο, καὶ τέλος ἐξασφάλιζε τὴν ἀπρόσκοπτη καὶ ἀποτελεσματικὴ λειτουργία τῆς Βουλῆς, ὡς νομοθετικοῦ ὄργανου, χάρις στὴν πειθαρχία ποὺ ἐπέβαλε στοὺς βουλευτὲς τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας²⁰.

Ἄλλὰ τὸ κύρος τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ στὴ δυνατότητα ποὺ ἔχει ὁ ἐκάστοτε φορέας του — αὐτὴ τὴ φορά μὲ βάση ρητὴ διάταξη τοῦ Συντάγματος — νὰ μετέχει ἄμεσα καὶ καθημερινὰ στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Τὸ Σύνταγμα ἀναθέτει στὸν Πρωθυπουργό, ὡς ἀτομικὸ κρατικὸ ὄργανο, τὴν εὐθὺνὴ τοῦ συντονισμοῦ καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου (ἄρθρο 82 § 2 Σ), καὶ στὴν Κυβέρνηση, ὡς συλλογικὸ κρατικὸ ὄργανο, τὴν εὐθὺνὴ τοῦ καθορισμοῦ καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας (ἄρθρο 82 § 1 Σ)²¹.

Στὴν πράξη ὁ Πρωθυπουργὸς ἐξασφαλίζοντας τὴν ἐνότητα καὶ κατευθύνοντας τὶς ἐνέργειες τῆς Κυβέρνησης ἀπέκτησε μία θέση σαφοῦς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν ἄλλων κυβερνητικῶν ὀργάνων (Ἵπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ἵπουργῶν) — ὑπεροχὴ ποὺ ὀφείλεται κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος στὴ μονοκομματικὴ σύνθεση τῆς κυβέρνησης καὶ στὸν ἀρχηγικὸ κατὰ βάση χαρακτήρα τοῦ κυβερνωῦτος κόμματος, εἴτε αὐτὸ ἦταν ἡ Ν.Δ. εἴτε τὸ Π.Α.Σ.Ο.Κ. — καὶ δὲν περιορίστηκε ἀπλῶς στὶς ἐξουσίες ποὺ ἔχει ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, δηλαδὴ νὰ καθοδηγεῖ, ἐμπνέει, προσανατολίζει καὶ συντονίζει τὶς ἐνέργειες τῶν Ἵπουργῶν καὶ γενικὰ νὰ προωθεῖ καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ἄσκησε καὶ ἐξουσίες διαμόρφωσης τῆς γενικῆς πολιτικῆς χαράσσοντας τὶς γενικὲς κατευθύνσεις τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου. Στὸ πρόσωπό του συμπυκνώθηκε, τελικὰ, ἡ γενικὴ πολιτικὴ εὐθὺνὴ τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στοῦ κοινοβουλίου καὶ στοῦ λαοῦ. Ἡ εὐθὺνὴ αὐτὴ ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐξουσία πολιτικῆς διεύθυνσης ποὺ ἀσκεῖ σὲ συνεργασία μὲ τὴν κυβέρνηση καὶ τὴν κυβερ-

20. Ἡ συγκέντρωση κρατικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἀποτελεῖ φαινόμενο ποὺ συνδέεται μὲ γενικότερες ἐξελίξεις καὶ ἀναδιαρθρώσεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ ἔχει ἄμεση σχέση τόσο μὲ τὶς διαδικασίες προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας ποὺ παρατηρεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κοιμματικοῦ φαινομένου καὶ ἰδίως μὲ τὴν διάρθρωση τοῦ κοιμματικοῦ συστήματος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ *Duverger C. Zilemencs, Naissance et évolution de la fonction de premier ministre dans le régime parlementaire* Paris, 1976, σ. 43-45, 208-217, 248-247.

21. Βλ. Σχετικὰ Δ. Θ. Τσάτσοῦ, *Συνταγματικὸ Δίκαιο*, σ. 376-377. Ἀκόμη Α. Ράϊκοῦ, *Παραδόσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου*, σ. 318-322, καὶ Γ. Παπαδημητρίου, *Τὸ πολίτευμα* σ. 259.

νητική πλειοψηφία, έρχεται να προστεθεῖ στην τριπλή συνταγματική εϋθύνη που έχει να κατευθύνει, να προωθεῖ και να συντονίζει τις ἐνέργειες τῶν Ὑπουργῶν²².

Με βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, οἱ ἐξουσίες τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὑπῆρξαν σὲ σχέση με ἐκεῖνες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας σαφῶς ὀριοθετημένες. Ὁ Πρωθυπουργὸς μετέχει ἄμεσα καὶ ἐνεργὰ στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς γενικῆς πολιτικῆς. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μόνον ἔμμεσα μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Πρωθυπουργός, Κυβέρνηση καὶ κυβερνητικὴ πλειοψηφία σὲ στενὴ συνεργασία καὶ ἀλληλεξάρτηση μεταξύ τους καθορίζουν τὴ γενικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας καὶ συμπράττουν στὴν ὑλοποίηση τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὀφείλει νὰ ἐγγυᾶται τὴ διατήρηση τῶν συνταγματικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ὁμαλὴ καὶ ἀδιατάρακτη πραγματοποίηση τοῦ προγράμματος αὐτοῦ.

Οἱ ἐξουσίες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ δὲν εἶναι μεταξύ τους ἱεραρχικὰ διαρθρωμένες, ἀλλὰ οὔτε καὶ πολιτικὰ ἀνταγωνιστικές²³. Ὁ Πρωθυπουργὸς δὲν ὀφείλει πολιτικὴ ὑποταγὴ στὸν Πρόεδρο — ὅπως συμβαίνει π.χ. στὸ γαλλικὸ πολίτευμα ἀλλὰ — καὶ ὁ Πρόεδρος δὲν νομιμοποιεῖται νὰ ἔχει δικό του πολιτικὸ πρόγραμμα πού νὰ τὸ ἀντιπαραθέτει στὸ

22. Στὴν πράξη λειτούργησε τὸ μονοκρατικὸ σύστημα ὀργάνωσης τῆς Κυβέρνησης: ὁ Πρωθυπουργὸς καθορίζει μόνος του τὴ γενικὴ πολιτικὴ τῆς Χώρας καὶ ὑπέρικειται τῶν Ὑπουργῶν. Σχετικὰ με τὰ διάφορα συστήματα ὀργάνωσης τῶν Κυβερνήσεων (τὸ συλλογικὸ, τὸ μονοκρατικὸ, καὶ τὸ ἀτομικὸ) βλέπε Ἄρ. Μάνση, Ἑγγυήσεις τ. Π, σ. 405-406, σημ. 12. Ὁ τρόπος ὀργάνωσης τῆς κυβέρνησης καὶ ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ μονοκομματικὸ ἢ πολυκομματικὸ χαρακτῆρα τῆς κυβέρνησης, τὴ διάρθρωση καὶ ὀργάνωση τῶν κομμάτων καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ παράδοση κάθε χώρας. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχει ἀποκτήσει ιδιαίτερη ἐπικαιρότητα στὴν Ἰταλία ὅπου καὶ ἀντιμετωπίζεται νομοθετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ τρόπου ὀργάνωσης τῆς Κυβέρνησης. Βλέπε τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Quaderni Costituzionali*, τεῦχος 1, 1982 με θέμα, *Struttura del Governo e ruolo della presidenza del Consiglio* καὶ γιὰ τὶς ἀρχές πού διέπουν τὴν ὀργάνωση τῆς κυβέρνησης στὴν Ἰταλία, τὴ μελέτη στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ *S. t. Merlini, Presidente del Consiglio e collegialità di governo* σ. 7-12, 13-16 καὶ 19-26, ἀκόμη *T. Martines, Diritto costituzionale*, σ. 425-427. Βλέπε ὡς πρὸς τὸ γαλλικὸ πολίτευμα τὴν πρόσφατη σχετικὰ μονογραφία τοῦ *S. t. Riols, Le Premier Ministre*, Paris P.U.F. 1981, ἰδίως σ. 69-126.

23. Ἄνισότητα, ἱεραρχικὴ ὑποταγὴ καὶ ἔλλειψη ἀνταγωνισμοῦ διέπει τὶς σχέσεις Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Πρωθυπουργοῦ στὸ γαλλικὸ Πολίτευμα. Βλέπε σχετικὰ *A. Hauriou-J. Gicquel* καὶ *P. Gelard*, ὅ.π., σ. 860-868, 896-899 καὶ ἐνημέρωση 1976, *J. Gicquel*, ὅ.π., σ., 277 ἐπ. καὶ ἔνθετο 1977, σ. 5-6, *P. Avril*, ὅ.π., σ. 401-406 καὶ γιὰ τὰ ζητήματα πού ἀνακύπτουν μετὰ τὴν ἀνοδο τῆς ἀριστερᾶς στὴν ἐξουσία *J. L. Quermone, un gouvernement présidentiel, ou un gouvernement partisan?*, *Pouvoirs* «1981: La gauche au pouvoir», 1982, σ. 67-86, *Léo Hamon*, *Une République présidentielle?*, Bordas, 1975, σ. 194-196.

πρόγραμμα τῆς κυβέρνησης. Σύμφωνα μὲ τὸ κυβερνητικὸ σύστημα πού καθιερώνει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ λειτουργεῖ στὴν πράξη ἐδῶ καὶ ἐφτά χρόνια, τὰ ὄργανα στὰ ὁποῖα ἀνήκει κύρια καὶ ἀποκλειστικά ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ τόπου εἶναι ἡ Κυβέρνηση καὶ ἡ Βουλὴ. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐλέγχει τὴ νομιμότητα καὶ συνταγματικότητα τῶν μέσων πού χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ὄργανα καὶ βεβαιώνει κυρώνοντας μὲ τὴν ὑπογραφή του ὅτι πράγματι τηρήθηκαν οἱ ὅροι πού ἀπαιτεῖ τὸ Σύνταγμα γιὰ τὴν ἐκδοση τῶν ἀναγκαίων κρατικῶν πράξεων.

Ὁ Πρωθυπουργὸς ἐνεργεῖ ὡς θεματοφύλακας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ὡς ἐνσαρκωτῆς τῆς λαϊκῆς θέλησης, ἐνῶ παράλληλα εἶναι ὁ δημιουργὸς, ἐμπνευστῆς καὶ ὁ ἐγγυητῆς τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐνεργεῖ ὡς φύλακας τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας, ὡς ἐγγυητῆς τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος. Ὁφείλει νὰ ἐπιβλέπει τὴν τήρηση τῶν συνταγματικῶν κανόνων καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὸ σεβασμὸ τους, καθὼς καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐνεργώντας γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀποτρεπτικά ἢ ἀνασταλτικά. Ἔχει καθῆκον νὰ ἐπεμβαίνει καὶ νὰ ἐμποδίζει ἐνέργειες πού στρέφονται κατὰ τῆς συνταγματικῆς τάξης, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνεργεῖ θετικά καὶ μὲ πρωτοβουλία ὥστε νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ἰσορροπία στὴ λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν κάθε φορὰ πού διαταράσσεται²⁴.

Γιὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἄσκησε κατὰ κύριο λόγο λειτουργίες ἐγγυητικές καὶ ἐλεγκτικές ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι στὴν πράξη ὅτι στὴν οὐσία δὲν διαθέτει «παρὰ ἀρμοδιότητες ἀνασχετικές καὶ ἀνασταλτικές καὶ πάντα πρόσκαιρες»²⁵. Ἡ τρέχουσα συνταγματικὴ πρακτικὴ ἔδειξε ὅτι δὲν δικαιούται νὰ ἀσκεῖ πολιτικὴ, δικαιούται ὅμως νὰ ἐνημερώνεται γι' αὐτὴν καὶ νὰ ἐνθαρρύνει, νὰ «νουθετεῖ» ἢ νὰ προειδοποιεῖ αὐτοὺς πού τὴν ἀσκοῦν, δικαιούται δηλαδὴ νὰ προεδρεύει ὅχι ὅμως καὶ νὰ κυβερνεῖ²⁶.

24. Βλ. καὶ πῶ πάνω ἀριθ. 5. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀντίστοιχο ρόλο τοῦ Προέδρου τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας βλέπε τίς δευτερεύουσες παρατηρήσεις τοῦ C. Mortati, *Istituzioni di Diritto Pubblico* τ. II, 1969, σ. 608-610 καὶ 675-677 καὶ τίς ἀπόψεις τοῦ P. Barile, *I poteri del Presidente della Repubblica*, *Riv. trim. dir pubblico*, 1958, σ. 295-357, ἰδίως 309-311, 317 ἐπ. καὶ 335 ἐπ. καὶ G. Guarino, *Il Presidente della Repubblica Italian*, *Riv. Trim. dir pubblico*, 1951, 903-992, 912-915, 947 ἐπ. 963.

25. Κ. Τσάτσος, *Πρακτικὰ Συζητήσεων τοῦ Συντάγματος*, σ. 934. Τὴν ἀποψη αὐτὴ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Προέδρου ὑποστηρίζουν οἱ Γ. Δασκαλάκης, ὅ.π., καὶ Α. Pantelis, ὅ.π., σ. 264-261, καὶ 312-314.

26. Πρόκειται φυσικὰ γιὰ τίς λειτουργίες πού ἀσκεῖ κάθε ἀρχηγὸς κράτους σὲ χώρα πού ἰσχύει τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, μὲ αἰρετὸ ἢ κληρονομικὸ ἀνώτατο ἄρχοντα. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, Ἄρ. Μάνεση, *Αἱ ἐγγυήσεις τῆς τήσεως τοῦ Συντάγματος*, τ. II, σ. 149-173. Ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιογραφία, συνοπτικά, M. Prelot-J. Boulois, ὅ.π., σ. 107, D. Biscaretti di Ruffia, *Introduzione* σ. 108, Wade and Phillips, *Constitutional law*, London, Lugman 1970⁸, σ. 177. Γιὰ τὸν ἀνάλογο ρόλο τοῦ Βέλγου

Τὰ πλεονεκτήματα ἑνὸς νεότευκτου «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ»

4. Ἐνα δεύτερο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἐφτάχρονης λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, αὐτὸ πού χρωμάτισε καὶ καθόρισε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν κοινοβουλευτικὴ του ὕψή, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς αὐτοδύναμης, συμπαγοῦς καὶ πειθαρχημένης κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Τὸ γνώρισμα αὐτὸ ταυτίστηκε τόσο πολὺ μὲ τοὺς μεταδικτατορικοὺς κοινοβουλευτικοὺς θεσμοὺς, ὥστε ἔγινε μία ἀπὸ τὶς πιὸ οὐσιώδεις προϋποθέσεις τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τους. Τὸ πολίτευμα λειτούργησε στὴ βάση ἑνὸς «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ», δηλαδὴ ἑνὸς πολιτικοῦ συστήματος ὅπου ἓνα κόμμα ἢ μιὰ συμπαγῆς καὶ πειθαρχημένη κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία στηρίζει τὴν κυβέρνησιν ἐξασφαλίζοντας κυβερνητικὴ σταθερότητα καὶ ἀδιατάραχτη μακροβιότητα στὸ κοινοβούλιο ²⁷.

Τὸν «πλειοψηφικὸ κοινοβουλευτισμὸ» τὸν συναντᾶμε στὰ δικομματικὰ ἰδίως πολιτικὰ συστήματα, ὅπως εἶναι τὸ σύστημα τῆς Μ. Βρεταννίας, μπορεῖ ὅμως νὰ λειτουρῆσει καὶ στὰ πολυκομματικὰ συστήματα, ὅπως εἶναι τῆς Γαλλίας σήμερα, ἀρκεῖ οἱ ὑπάρχουσες πολιτικὲς δυνάμεις νὰ εἶναι διατεθειμένες νὰ συγκροτήσουν σχετικὰ ὁμοιογενεῖς καὶ πειθαρχημένες πλειοψηφίες καὶ ἀντίστοιχες μειοψηφίες. Ἡ λογικὴ του εὐνοεῖ πάντως ἢ ὀδηγεῖ στὴ δικλιτικὴ σύμπτυξιν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων.

Στὴν παραλλαγὴ αὐτὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ὑπάρχει μιὰ αὐξημένη πολιτικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλεξάρτησις κυβέρνησιν καὶ κοινοβου-

μονάρχην, P. Wigny, Droit Constitutionnel, Bruxelles 1952, τ. II, σ. 570-581, καὶ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Ἰσπανοῦ μονάρχην, Yves Rodrigues, Le monarque dans le nouveau régime politique espagnol, Rev. Dr. Publ. 1982, 65-96, 83 ἐπ., 89-93. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα τὸ ρόλο τοῦ Προέδρου τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας, T. Martines, ὁ.π., σ. 522-524, R. Biscaretti di Ruffia, Diritto Costituzionale σ. σ. 437-442. Ἀκόμη P. Barile, ὁ.π., σ. 301-311, 356-357. Κλασσικὴ ἔμεινε ἡ ἀντίληψη τοῦ B. Constant γιὰ τὴν pouvoir neutre τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα «Principes de Politique» Chap. II, «De la nature du pouvoir royal dans une monarchie constitutionnelle (1815) ἐπανεκδόση 1980, Le livre de poche σ. 279-290. Τοὺς κινδύνους πού περικλείει μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀναλύει ὁ Δ. Τσάτσος στὸ Συνταγματικὸ του Δίκαιο, σ. 209-210. Στις βάσιμες αὐτὲς ἐπιφυλάξεις, ὡς πρὸς τὴν λειτουργία τῆς «οὐδέτερης ἐξουσίας» ἀπαντᾷ συνοπτικὰ ὁ C. Mortati, ὁ.π. II, σ. 609-610, καὶ ὁ Martines, ὁ.π. σ. 523. Ἐκτενὴς κριτικὴ τῆς θέσιν γιὰ τὴν «οὐδετερότητα» τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀπεριέχεται στὶς Ἑγγυήσεις, τ. II, σ. 163-173 τοῦ Α. Μάνεση. Σχετικὰ μὲ τὸ θεσμὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντα βλέπε τὴ συγκριτικὴ ἐργασία τῆς Α. Γεωργιάδου, Ὁ θεσμὸς τοῦ αἰρετοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντα, Θεσσαλονίκη 1978.

27. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ σημασία τοῦ πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, M. Duvergier, ὁ.π., τ. 1 σ. 189, 265 καὶ τ. 2 σ. 325. Α. Hauriou κλπ ὁ.π., σ. 243 καὶ 873. Γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας του στὴ Γαλλία, J. Gicquel, ὁ.π., σ. 295-298, 300 ἐπ. καὶ P. Avril, ὁ.π., 415-416.

λευτικῆς πλειοψηφίας. Ἡ κυβέρνηση γιὰ νὰ πραγματοποιήσει ἀπερίσπαστη ἀπὸ κοινοβουλευτικὲς προστριβές τὸ μακρόπνοο πρόγραμμά της ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἄνευ ὄρων ὑποστήριξη μιᾶς ἀνετῆς πλειοψηφίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κυβερνητικὴ πλειοψηφία ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ βιωσιμότητα τῆς κυβέρνησης καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου της. Στὴν πράξη ἀντιμετωπίζει τὸ δίλημμα ποὺ βασανίζει κάθε ἀρχηγὸ κράτους μὲ κοινοβουλευτικὸ σύστημα: νὰ ὑποταχθεῖ στὴ θέληση καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς κυβέρνησης ἢ νὰ τὴν ἀνατρέψει διακινδυνεύοντας ἔτσι τὴ θέση στὸ κοινοβούλιο τῶν βουλευτῶν ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν; Συνήθως προτιμᾷ τὴν πρώτη λύση.

Ὅταν ἡ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία ἔχει μονοκομματικὸ χαρακτήρα, ὅπως συνέβη στὴ μεταδικτατορικὴ Ἑλλάδα, ἡ ἀλληλεξάρτηση κυβέρνησης καὶ πλειοψηφίας εἶναι τέτοια ὥστε τείνει σὲ ταύτιση τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων τῆς κοινοβουλευτικῆς ζωῆς. Ἡ κυβέρνηση λειτουργεῖ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ὡς ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

Ἡ ὑπαρξὴ στὶς μεταδικτατορικὲς βουλευτικὲς περιόδους συμπαγῶν κυβερνητικῶν πλειοψηφιῶν ἀποτελεῖ γεγονὸς πολιτικὰ αὐτόνομο καὶ οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ ρύθμισή τοῦ Συντάγματος, παρόλο ποὺ καθόρισε ἀποφασιστικὰ τὸν τρόπο τῆς ἐφαρμογῆς του. Φαινόμενο ὄχι καὶ τόσο γνώριμο τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς πολιτικῶν παραγόντων καὶ συμπτώσεων — καὶ ὄχι μόνο τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, πολὺ δὲ λιγότερο τοῦ Συντάγματος, οἱ συντάκτες τοῦ ὁποίου ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ὑπόθεσι ὅτι τὸ πολιτικὸν σύστημα τῆς Ἑλλάδας πάσχει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σταθερῶν κοινοβουλευτικῶν σχηματισμῶν. Γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς διατάξεις του, ἰδίως αὐτὲς ποὺ ρυθμίζουν τὴ σχέση Κυβέρνησης καὶ Βουλῆς καὶ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ρυθμιστικὲς ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου θεσπίστηκαν μὲ στόχο τὴν ἀντιμετώπιση καταστάσεων κυβερνητικῆς ἀστάθειας καὶ κοινοβουλευτικῆς ρευστότητας. Ἡ δημιουργία μετὰ τὴ μεταπολίτευσι συμπαγῶν πολιτικῶν ἀποκρυσταλλώσεων καὶ ἡ συγκρότησι αὐτοδύναμων κοινοβουλευτικῶν πλειοψηφιῶν κατέστησαν ὀρισμένες ἀπὸ τὶς διατάξεις αὐτὲς ἀνεργεῖς καὶ ἀποδυνάμωσαν προεδρικὲς ἀρμοδιότητες, ἰδιαίτερα κρίσιμες γιὰ τὴ διατήρησι τῆς ἰσορροπίας τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν. Τὸ πραγματικὸ δηλαδὴ γεγονὸς τῆς συγκρότησις ἀνετῆς πλειοψηφίας στὸ κοινοβούλιο ἔπαιξε ρόλο ρυθμιστικὸ στὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος καὶ καθοριστικὸ στὸν προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς του²⁸. Ρύθμισε κατὰ τρόπο αὐτόματο τὶς σχέσεις Κυβέρνησης

28. Ἀνάλογη σημασία εἶχε γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὴ μορφή τοῦ Πολιτεύματος «le fait majoritaire» στὴ Γαλλία, βλέπε σχετικὰ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μονογραφίες τῶν P. A n g i l καὶ J. G i c q u e l τὴ συζήτησι ποὺ ἔγινε μὲ θέμα, «La Ve République : primauté présidentielle ou fait majoritaire» καὶ δημοσιεύτηκε στὸ P o u n o i r s, 1978, 4, σ. 123-131 καὶ τὴ μελέτη στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ J. C h a r l o t, La Ve République : une mutation politique σ. 107-116.

καί Βουλῆς, Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί Κυβέρνησης, μετατρέποντας διακριτικές ἐξουσίες τοῦ Προέδρου σέ ἀρμοδιότητες δέσμιες. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἔταν βρίσκεται ἀπέναντι σέ μιὰ συμπαγή κοινοβουλευτική πλειοψηφία εἶναι πολιτικά ἀδύναμος καί δέσμιος τῶν συνταγματικῶν διατάξεων πού κατοχυρώνουν τόν κοινοβουλευτικό χαρακτήρα τοῦ πολιτεύματος. Τοῦ εἶναι πάντως ἠθικά δύσκολο καί πολιτικά επικίνδυνο νά συγκρουστεῖ μαζί της, διότι μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἐνδέχεται νά ἐρμηνευτεῖ ὡς ἀπόπειρα ἀνατροπῆς τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος καί νά καταλήξει σέ συνταγματική κρίση μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειες ²⁹.

Ἄλλὰ ἐκτός ἀπὸ τῆ ρυθμιστικῆ τῆς ἐνέργεια, ἡ ὕπαρξη σταθερῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας εἶχε καί μιὰν ἄλλη εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὸ ἰσχυρὸν πολίτευμα χαρίζοντάς του ὅ,τι τοῦ ἀμφισβητοῦσαν οἱ ἐπικριτές του: διάρκεια, σταθερότητα καί κῦρος. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τῆ συγκυρία καί τὶς πολιτικὲς συνθῆκες πού τὸ γέννησαν, ἔχει, ἰδίως μετὰ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Ὀκτωβρίου 1981, ἀμβλύνει οὐσιωδῶς τὸν περιστασιακὸ καί πρόσκαιρο χαρακτήρα πού φαινόταν ὅτι εἶχε τὴν ἐποχὴ τῆς θέσπισής του. Ὅταν ἓνα συνταγματικὸ κείμενο καταφέρει νά ἀρθεῖ πάνω ἀπὸ τὶς συνθῆκες πού τὸ δημιούργησαν καί ἀποδεικνύει, μὲ τὴ συνέχεια καί διάρκεια τῆς ἐφαρμογῆς του, ἀλλὰ καί μὲ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀρχῶν του, ὅτι εἶναι σὲ θέση νά ἀγκαλιάζει καί νά ἐγγυᾶται ποιοτικὰ διάφορες πολιτικὲς καταστάσεις, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νά ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀπλὸ δημιούργημα τῶν περιστάσεων, καί νά ἐρμηνεύεται κατὰ τρόπον περιστασιακόν.

Ἡ κοινοβουλευτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὸν Κ. Καραμανλὴ καί ἡ σημασία της

5. Τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ ἰσχυρόντος κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, ὁ «πρωθυπουργικὸς» καί ὁ «πλειοψηφικὸς» χαρακτήρας του, γιὰ νά — κατανοηθοῦν πλήρως θὰ πρέπει νά ἐξεταστοῦν καί σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συνταγματικὴ πρακτικὴ τῶν συγκεκριμένων φορέων τῆς ἐξουσίας.

Ἡ δικομματικὴ κατὰ βάση διάρθρωση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στὸ κοινοβούλιο, ἡ ὁποία τουλάχιστον ὡς τάση ἄρχισε νά διαφαίνεται μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 77, ἡ πειθαρχία πού διέπει τὰ πολιτικὰ κόμματα μαζί μὲ τὸν ἀρ-

29. Γενικὰ ὁ Πρόεδρος εἶναι οὐσιαστικὰ ἄοπλος ἀπέναντι σέ μιὰ ὁμοιογενὴ καί συμπαγή κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία. Βλέπε καί P a n t é l i s, ὁ.π., σ. 266. Ἀκόμη καί στὴ Γαλλία, ὁ Πρόεδρος δὲν μπορεῖ νά κάνει τίποτα χωρὶς τὴ σύμπραξη ἢ ὑποστήριξη κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας προσκειμένης σ' αὐτόν βλ. L. H a m o n, ὁ.π., σ. 172-191, M. D u v e r g e r, Echec au Roi, 1978, σ. 89-136 καί τὶς μελέτες τῶν L. H a m o n, Nécessité et condition de l'alternance, O. I. D u h a m e l, La Constitution de la Ve République et l'alternance, P o u v o i r s, 1978, 4, σ. 19-43 καί 47-71 ἀντίστοιχα, καί τοῦ J. L. Q u e r m o n n e, ὁ.π., σ. 58 ἐπ., 63 ἐπ. Βλέπε καί πιὸ κάτω ἀριθμ. 9.

χηγικό χαρακτήρα τῶν κυβερνητικῶν κομμάτων, συνδυαζόμενα ὅλα μαζί με τοὺς πλειοψηφικούς ἐκλογικούς καὶ κοινοβουλευτικούς μηχανισμούς ποὺ ἀναπτύχθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ χώρα μας, μετέτρεψαν τὴν κυβέρνηση σὲ ἐξουσία πλειοψηφική καὶ τὸν Πρωθυπουργό, ὡς ἀρχηγὸ τῆς πλειοψηφίας, σὲ ἄμεσο ἐντολοδόχο τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ θεματοφύλακα τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς.

Ἡ ἐντυπωσιακὰ μεγάλη συγκέντρωση κρατικῆς ἐξουσίας στὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ, χωρὶς νὰ ἀκυρώνει τοὺς ἀρχικούς στόχους τῆς συνταγματικῆς μεταρρύθμισης, τοὺς πραγματοποιεῖ με ἄλλα μέσα: ἂν οἱ περίφημες «προεδρικές ὑπερεξουσίες» δὲν βρῆκαν σήμερα τὸν τρόπο γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν εἶναι καὶ γιατί ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἡ σχετικὴ αὐτονομίησῃ τῆς ἀπὸ τὴ νομοθετικὴ καὶ ἡ παράλληλη διασφάλιση τῆς ἐνότητάς της — πάγιες ἐπιδιώξεις κάθε σύγχρονης ἀστικῆς συνταγματικῆς μεταρρύθμισης³⁰ — πραγματοποιήθηκαν ἔχοντας ὡς κεντρικὸ ἄξονά τους τὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ³¹.

Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι τυχαῖο, οὔτε περιστασιακό. Οὔτε καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Ἀρκετὰ ἐπιφανειακὴ θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὀφείλεται βασικὰ στὸ γεγονός ὅτι στὰ πρῶτα καὶ πιὸ ἀποφασιστικὰ χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Συντάγματος συνέβη νὰ κατέχει τὴ θέση αὐτὴ ἕνας χαρισματικὸς καὶ παντοδύναμος πολιτικὸς ἡγέτης, ὁ κ. Καραμανλῆς. Ἡ προσωπικότητα τοῦ φορέα ὅσο ἀπαστρέπτουσα καὶ ἂν εἶναι, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ δύναμη ἐνὸς θεσμοῦ, οὔτε μπορεῖ ἀπὸ μόνη της νὰ τοῦ προσδώσει κύρος καὶ διάρκεια ποὺ δὲν ἔχει. Ἀπλὴ συγκριτικὴ παρατήρηση πείθει, ἄλλωστε, ὅτι ἡ προέχουσα σ' ἕνα κοινοβουλευτικὸ σύστημα θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔχει διάσταση ἀντικειμενικὴ καὶ συνδέεται ἄμεσα με τὸ πολιτικὸ καὶ ἰδίως με τὸ κομματικὸ σύστημα τῆς χώρας, τὴν ὀργάνωση καὶ διάρθρωση τῶν πολιτικῶν της δυνάμεων. Σ' ἕνα δικομματικὸ π.χ. πολιτικὸ σύστημα ἢ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ

30. Παράδειγμα τὸ Σύνταγμα τῆς Γαλλίας τοῦ 1958 ἢ τῆς Πορτογαλλίας τοῦ 1976, ὅπως τὸ ἀναλύει ὁ M. D u v e r g e r, Notes et Etudes Documentaires No 4387-4388, (1977), σ. 7, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῆς Ἰσπανίας, σὲ μικρότερο ὅμως βαθμὸ, βλέπε D. G. L a v r o f f, Les institutions politiques de l'Espagne, Notes et Etudes Documentaires No 4629-4630, 1981 σ. 194 ἐπ. Εἰδικότερα γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς σχετικῆς αὐτονομίης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, βλ. P h. D u j a r d i n, 1946, Le Droit mis en scène, Paris, Maspero 1979, σ. 146-161, 148, 151, 157, 159, (οἱ ἀναλύσεις ἀφοροῦν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1946). Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἐπισημαίνουν ἀπὸ μαρξιστικὴ πάντα σκοπιὰ, ἔχοντας ὡς παράδειγμα τὸ Σύνταγμα τῆς Γαλλίας τοῦ 1958, καὶ οἱ A. N e g r i, La forma stato, per la critica dell' economica politica della costituzione, Milano, Feltrinelle 1979, σ. 145 ἐπ. καὶ U g o R e s c i g n o, Costituzione italiana e stato borghese, Roma, Savelli 1975, σ. 103.

31. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, ἀριθμὸ 11.

ἀπορρέει άμεσα από τὸ ἴδιο τὸ κομματικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο τὴ στηρίζει καὶ τὴν ἀναπαράγει. Τὴ δύναμή του ὁ Πρωθυπουργὸς τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἐξουσία ποὺ ἔχει πάνω στὸ πλειοψηφοῦν κόμμα καὶ μέσω αὐτοῦ πάνω στὸ Κοινοβούλιο, ἐνῶ τὸ ἀρνητικὸ του εἶδωλο, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης ὀφείλει τὴ δύναμή του στὴν εἰκόνα τοῦ μελλοντικοῦ πρωθυπουργοῦ ποὺ ἐνσαρκώνει.

Ἄν ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ δὲν εἶχε ἀντικειμενικὰ στὸ πολιτικὸ μας σύστημα τὴ σημασία καὶ τὴν πολιτικὴ πρωταρχικότητα ποὺ ἐπισημάνθηκαν πρὸ πάνω, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ προτίμηση ποὺ εἶχε δείξει γι' αὐτήν, μετὰ τὴ θέση σὲ ἰσχὺ τοῦ νέου Συντάγματος, ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Γιατὶ ὁ Κ. Καραμανλῆς ἐπέλεξε γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ πολιτικὸ του πρόγραμμα τὴ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ ὄχι τοῦ Προέδρου καὶ γιατί ὅταν ἔκρινε ὅτι σημαντικὰ ἐθνικὰ θέματα εἶχαν ἤδη ρυθμιστεῖ καὶ εἶχαν ληφτεῖ οἱ κρίσιμες πολιτικὲς ἀποφάσεις καὶ ἐπομένως ἡ ἄμεση καθημερινὴ συμμετοχὴ του στὴν πολιτικὴ πράξη δὲν ἦταν καὶ τόσο ἀναγκαία, ἢ εἶχε πάντως ἀποβεῖ πολιτικὰ δυσβάστακτη, ἐγκατέλειψε τὴν πρωθυπουργία καὶ μετακινήθηκε στὴν προεδρία; Τὶ νόημα εἶχε αὐτὴ ἡ μετακίνηση; Τὴν ὑπαγόρευσαν ἄραγε λόγοι μόνο πολιτικῆς σκοπιμότητας; Ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιὰ ἀλλαγὴ ἐνδύματος ἢ γιὰ συνειδητὴ ἐπιλογὴ ἄλλου λειτουργήματος; Ἄν δεχόμεσταν ὅτι ἡ «μεταπήδηση» ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἀσκηθοῦν ἀπὸ ἄλλη θέση καὶ μὲ ἄλλο κύρος ἀρμοδιότητες ποὺ μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγο ἀσκοῦνταν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργικὸ θῶκο, τότε θὰ ἔμενε συνταγματικὰ ἀκάλυπτη ἡ πρακτικὴ ποὺ εἶχε προηγηθεῖ. Τὸ ἐρώτημα ποὺ θὰ ἀνέκυπτε θὰ ἦταν: πότε ἐνεργοῦσε συνταγματικὰ ὁ συγκεκριμένος φορέας τοῦ ἀξιώματος, ὅταν ὡς Πρωθυπουργὸς ἀσκοῦσε ἀρμοδιότητες Προέδρου ἢ ὅταν ὡς Πρόεδρος σφετεριζόταν ἀρμοδιότητες Πρωθυπουργοῦ; Τὸ Πολίτευμα σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐμφανιζόταν μὲ δύο ὄψεις, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε καλλιεργηθεῖ στὴν κοινὴ γνώμη ἡ μία. Ποιὰ θὰ ἦταν ὡστόσο ἡ νομιμοποιητικὴ βάση αὐτῆς τῆς διμορφίας, καὶ πῶς θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ μία μορφή διαδεχόταν τὴν ἄλλη;

Πρέπει ἐντούτοις νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἀνάγνωση³² ποὺ ἔκανε ὁ Κ. Καραμανλῆς τοῦ Συντάγματος, τόσο ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ὅσο

32. Ὁ ὅρος «ἀνάγνωση» τοῦ Συντάγματος δὲν ἔχει ἐδῶ ἰδιαίτερη ἐπιστημολογικὴ σημασία, οὔτε ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὴν ἐρμηνεία ἢ ὁποιαδήποτε ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Συντάγματος. Ἐχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ Γάλλους κυρίως συγγραφεῖς μὲ ἀφορμὴ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1958, τὸ ὁποῖο κατὰ μιὰ θεωρία (ἢ ὁποία καὶ ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ σήμερα) ἐπιδεχόταν δύο δυνατότητες ἐφαρμογῆς, μιὰ κοινοβουλευτικὴ καὶ μιὰ προεδρικὴ, (βλέπε σχετικὰ Ρ. A n g i l, ὀ.π., σ. 383, σελ. 8). Κάθε μιὰ ἀπ'αὐτὲς προϋπέθετε ἀντίστοιχες ἀναγνώσεις. Ἡ ἀνάγνωση συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος τῆς ὁποίας καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεση, ἀποτελεῖ μὲ ἄλλες λέξεις τὴν ὑποκειμενικὴ τῆς πλευρά. Μὲ αὐτὴν

και από τη θέση του Προέδρου, υπήρξε σαφώς — συνολικά κρινόμενη — κοινοβουλευτική^{32α} και μάλιστα είχε ως βάση της τη μονιστική παραλλαγή του κοινοβουλευτικού συστήματος. Και η ανάγνωση αυτή, την οποία πραγματοποίησε με συνέπεια, έχει σήμερα ιδιαίτερη σημασία για τον προσδιορισμό της μορφής του πολιτεύματος, όχι μόνο διότι πραγματοποιήθηκε στην αρχική και πύλο αποφασιστική περίοδο εφαρμογής του νέου Συντάγματος, αλλά και γιατί αναγνώστης υπήρξε ο εμπνευστής και βασικότερος συντελεστής της συνταγματικής μεταρρύθμισης. Η εφτάχρονη συνταγματική πρακτική θα μπορούσε έπομένως να διεκδικήσει τον τίτλο της πύλο αυθεντικής έρμηνείας του Συντάγματος.

την έννοια χρησιμοποιείται πάντως από Γάλλους δημοσιολόγους και γίνεται λόγος π.χ. για τη λιγότερο ή περισσότερο προεδρική ανάγνωση του Συντάγματος που έφηρμωσε ο Giscard d'Estaing ή για την «Ντεγκωλική» ανάγνωση, κ.λ.π., χωρίς όμως η έννοια αυτή να έχει αποκτήσει μέχρι σήμερα κάποια ιδιαίτερη επιστημολογική βαρύτητα ή νομική σημασία. (Βλέπε τη χρήση του όρου από M. Duverger, στη συζήτηση με θέμα «La Ve République primauté présidentielle ou fait majoritaire», «Pouvoirs», 4 (1978), σ. 123, J. Charlot, στο ίδιο τεύχος σ. 118, καθώς και το άρθρο του P. Avril, Significations de la Ve République, ίδιο τεύχος, σ. 92 ακόμη την παρέμβαση του L. Hamon στη συζήτηση που δημοσιεύθηκε στο Revue Politique et Parlementaire δ.π., σ. 29). Δεν πρέπει πάντως να συγχέεται η ανάγνωση ενός συνταγματικού κειμένου, όπως προσδιορίστηκε πύλο πάνω, ως συστήματος δηλαδή νομικών κανόνων, με την ανάγνωση του Συντάγματος από σημειολογική σκοπιά, ως συστήματος δηλαδή σημείων.

32α. Σχετικά με την αντίληψη του Κ. Καραμανλή για το ρόλο του Προέδρου, είναι χαρακτηριστικές οι έξης δηλώσεις του: «Νομίζω ότι από τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας θα μπορούω να υπηρετήσω τον τόπο, συμβάλλων στην διαφύλαξη της εθνικής μας ενότητας και παρέχων χρήσιμες συμβουλές». (Δήλωση Κ. Καραμανλή, στην Κοινοβουλευτική ομάδα της Ν. Δημοκρατίας. «Τό Βήμα» 23 'Απριλίου 1980). 'Εξ άλλου λίγες μέρες νωρίτερα είχε δηλώσει: «άν είχα προσωπικές φιλοδοξίες θα τις είχα ικανοποιήσει από το 1975 όταν διεμόρφωνα το Σύνταγμα της χώρας». «Θά μπορούσα τότε να ενισχύσω τις έξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας, να καθιερώσω την άμεση από το λαό εκλογή και να εκλεγώ με μεγάλη πλειοψηφία (...) 'Αντ' αυτού θεώρησα καθήκον μου να παραμείνω στη μαχόμενη πολιτική για να εδραιώσω την εύπαθη ακόμα Δημοκρατία μας και να αντιμετώπισω τά κρίσιμα έσωτερικά και έξωτερικά προβλήματα που μάς κληροδότησε η δικτατορία (...) Θά εύχόμουν να αποφευχθεί η πολιτικοποίηση της εκλογής (...) Γιατί μόνο τότε θα μπορούσα, άν εκλεγώ, να τεθώ έξω και πάνω από τά κόμματα και να ασκήσω τά καθήκοντά μου πολιτικά αδέσμευτος και με κύρος ηύξημένο». («Τό Βήμα» 18 'Απριλίου 1980). Σε έπιστολή που έστειλε στον Πρόεδρο της Βουλής μετά την εκλογή του σημείωνε: «Υπό την ιδιότητά μου αυτή (ως ρυθμιστού του πολιτεύματος) θα έχω δύο βασικές επιδιώξεις: Πρώτον, τη στερέωση του δημοκρατικού μας πολιτεύματος και την όμαλή λειτουργία τών θεσμών του. Και δεύτερον, την υπεράνω πολιτικών ανταγωνισμών διαφύλαξη και ενίσχυση, της έθνικής ένότητας (...) Προσηλωμένος στο γενικό συμφέρον της χώρας έπιθυμώ να συνεργάζομαι άρμονικά με την εκάστοτε κυβέρνηση που ή 'Εθνική 'Αντιπροσωπία θα άναδεικνύει». (Βήμα 6 Μαΐου 1980).

Τὸ πολίτευμα κρίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Σύνταγματος ἢ ἀπὸ τοὺς θεσμούς πού ἰδρύει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς καὶ ἐνσαρκωτὲς αὐτῶν τῶν θεσμῶν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν προέλευση καὶ πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας³³.

Προεδρισμός : μιὰ προοπτικὴ συνταγματικὰ ἀνέφικτη ἢ πολιτικὰ θησιγενής

6. Ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸν κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τῆς ἐφτάχρονης λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος καὶ τὸν πρωταρχικὸ ρόλο τοῦ Πρωθυπουργοῦ δύσκολα μποροῦν νὰ σταθοῦν. Ἀμφιβολίες γεννιῶνται ὡς πρὸς τὴ χρονικὴ διάρκεια καὶ σταθερότητα τῆς ὑπάρχουσας κοινοβουλευτικῆς πρακτικῆς.

Διότι παραμένει πάντα ἀνοιχτὸ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα: μία μεταβολὴ τῶν πολιτικῶν ὄρων δὲν θὰ μπορούσε νὰ πυροδοτήσῃ μιὰν ἄλλη συνταγματικὴ πρακτικὴ πού νὰ ἀντιμάχεται τὴν προηγούμενη καὶ νὰ ὀδηγεῖ σὲ συρρύνωση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἐνίσχυση τῆς νομικοπολιτικῆς θέσης τοῦ Προέδρου; Οἱ ἀποφασιστικὲς ἀρμοδιότητες, πού τυπικὰ ἀναγνωρίζει τὸ Σύνταγμα στὸν Πρόεδρο, δὲν ἐπιτρέπουν, ἄραγε, ἐφ' ὅσον δημιουργηθοῦν οἱ κατάλληλες πολιτικὲς προϋποθέσεις, τὴν ἀνάπτυξη αὐτοῦ πού ὁ καθηγητὴς Δ. Τσάτσος ἀποκαλεῖ «προεδρικὴ δυνατότητα» τοῦ Πολιτεύματος³⁴.

Ὅσο ἀβέβαιη καὶ ἂν φαίνεται συνταγματικὰ καὶ παρακινδυνευμένη πολιτικὰ, μιὰ τέτοια προοπτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ μὴν ἀντιμετωπιστεῖ τουλάχιστον, ὡς ὑπόθεση ἐργασίας. Ἐπιβάλλεται ὡστόσο νὰ προσδιοριστοῦν μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια οἱ νομικοὶ ὄροι καὶ οἱ πολιτικοὶ καταναγκασμοὶ πού καθορίζουν τὴν πορεία τῆς καὶ προδιαγράφουν τὸ μέλλον τῆς. Ποιὲς εἶναι οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις καὶ ποιὰ τὰ συνταγματικὰ ὄρια τῆς προοπτικῆς αὐτῆς;

Μιὰ ἀπὸ τίς ὑποτιθέμενες πολιτικὲς ἐξελίξεις πού κρίθηκε³⁵ ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴ γιὰ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἄλλης συνταγματικῆς πρακτικῆς, ἦταν ἡ πολιτικὴ διαφοροποίηση τῶν δύο πόλων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας: Προέδρου καὶ Πρωθυπουργοῦ. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἔγινε μὲ τὴν μετάβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στὴν Προεδρία καὶ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τῆς 18ης Ὀκτωβρίου 1981, πολιτικὴ πραγματικότητα. Πρόεδρος τῆς Δη-

33. «Τὸ τελικὸ καὶ πλήρες περιεχόμενο (τῶν συνταγματικῶν ἐνοιῶν) προκύπτει ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ χῶρο, ὅπου ἰσχύουν καὶ λειτουργοῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ σημερινὴ πολιτικὴ τάξη, τὴν ἱστορία τῆς καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς» (Δ. Τσάτσος, Σύνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 224).

34. Δ. Τσάτσος, ὅ.π., σ. 354.

35. Γ. Παπαδημητρίου, Τὸ πολίτευμα, σ. 256-259. Ἀντ. Μανιτάκη, Ἐνας χρόνος Σύνταγμα. «Τὸ Βῆμα» 11-6-1976. Ἀκόμη τοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Ε. Βενιζέλου, ὅ.π., σ. 112-132.

μοκρατίας και Πρωθυπουργός δεν προέρχονται πλέον από την ίδια πολιτική οικογένεια, υπήρξαν μάλιστα κάποτε πολιτικοί αντίπαλοι και είχαν τουλάχιστον τότε διαφορετικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Η έκτελεστική εξουσία έχει χάσει την ιδεολογική και πολιτική ομοιογένειά της, εξέλειπε άρα ένας όρος που εξασφάλιζε την ενότητά της. Για πρώτη φορά, έξ' άλλου, ή κυβερνητική πλειοψηφία δεν ταυτίζεται πολιτικά με την πλειοψηφία που είχε εκλέξει τον Πρόεδρο και το ερώτημα που ανακύπτει είναι μήπως ή διαφορετική πολιτική προέλευση Προέδρου και Πρωθυπουργού ή κυβερνητικής πλειοψηφίας γίνει αιτία να εμφανιστούν στοιχεία διπολικότητας ή δυαρχίας στο χώρο της έκτελεστικής εξουσίας, μήπως ο νέος συσχετισμός των πολιτικών δυνάμεων συντείνει ώστε να ξυπνήσουν από το λήθαργο διατάξεις με έντονη δόση «προεδρισμού» και ο Πρόεδρος από ρυθμιστής μετατραπεί σε «εξουσιαστή» του πολιτεύματος³⁶.

Η απάντηση στο ερώτημα δεν μπορεί παρά να ξεκινήσει από την πράξη, ή οποία δειλά αλλά σταθερά δείχνει πώς ή πραγματοποίηση της προοπτικής αυτής δεν εξαρτάται τόσο από την προσωπική στάση ή συμπεριφορά των φορέων της έκτελεστικής εξουσίας, όσο από τα δεδομένα του πολιτικού συστήματος. Έφ' όσον ή πολιτική αλλαγή της 18ης Οκτωβρίου 1981 δεν ανέτρεψε τους βασικούς συντελεστές της κοινοβουλευτικής πρακτικής³⁷ — δηλαδή την ύπαρξη συμπαγούς και αυτόδυναμης κυβερνητικής πλειοψηφίας, την παρουσία μαζικά οργανωμένων και πειθαρχημένων πολιτικών κομμάτων, την τάση για δικομματισμό³⁸ — αντίθετα μάλιστα στηρίχθηκε σ' αυτούς και τους ενίσχυσε, θά ήταν παράδοξο να περιμένει κανείς αλλαγή και του συνταγματικού σκηνικού. Η πολιτική μεταβολή συντελέστηκε μέσα στη λογική του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού. Όταν ο Πρόεδρος βρίσκεται μπροστά σε μια συμπαγή και πειθαρχημένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία με πρόσφατη τή λαϊκή εντολή είναι αιχμάλωτος του Συντάγματος και ιδίως των διατάξεών του εκείνων που καθιερώνουν την κοινοβουλευτική αρχή. Αν αντίταχθεϊ στις αποφά-

36. Κατά την επιτυχή έκφραση του Ά ρ. Μ ά ν ε σ η, 'Η νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το κυβερνητικό σχέδιο του Συντάγματος, ΝοΒ 1975, σ. 449 έπ. Λησμονείται συχνά ότι ή μελέτη αυτή του καθηγητή Μάνεση, αποτελεί κριτική ανάλυση του σχεδίου Συντάγματος — που διαφέρει πάντως από άποψη περιεχομένου σε άρκετά σημεία από το τελικό κείμενο — και όχι έρμηνεία ισχύοντος συνταγματικού κειμένου. Υπάρχει ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις. Δεν πρόκειται άπλώς για διαφορά όπτικής γωνίας αλλά για διαφορά προοπτικής.

37. Αναλυτικότερα, το θέμα αυτό το έχω αναπτύξει στη συνάντηση της Έταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης, Άθήνα, Φεβρουάριος 1982, «Πολιτική αλλαγή και Κοινοβουλευτική σταθερότητα», υπό έκδοση.

38. Την τάση για δικομματική διάρθρωση των πολιτικών δυνάμεων υπογραμμίζει ό Γ. Π ά σ χ ο ς, Το κομματικό σύστημα 1974-1981, ανάπτυπο από «Έλλάδα, Ίστορία και Πολιτισμός», τ. 7, «Η Πολιτική» Θεσ/κη 1982, σ. 25 έπ.

σεις της είναι σάν να αντίστέκεται στην ΄δια τή λαϊκή θέληση, ένω ή συνεχής αντίπαράθεση μαζί της οδηγεί αναπόφευκτα σέ συνταγματική έμπλοκή: άνακόπτει τήν άρμονική λειτουργία τών συνταγματικών θεσμών³⁹. 'Ο σεβασμός τών θεμελιωδών άρχών του Σύντάγματος και ή στοιχειώδης πολιτική σωφροσύνη δέν αφήνουν στον Πρόεδρο άλλη δυνατότητα έπιλογής.

7. 'Η μόνη δυνατότητα που άπομένει θεωρητικά για μιá ένδεχόμενη «ένεργοποίηση» τών «προεδρικών» έξουσιών θα ήταν ή άδυναμία συγκρότησης αυτόδύναμης και σταθερής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Για να νομιμοποιηθεί δηλαδή ο Πρόεδρος να παρέμβει άποφασιστικά στην πολιτική ζωή του τόπου και να έπηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις θα έπρεπε τουλάχιστον να αλλάξει κατ' άρχήν ριζικά ή χαρτογραφία τών πολιτικών δυνάμεων, να εκλείψουν οι ύπάρχουσες πολιτικές άποκρυσταλλώσεις και να έμφανιστούν στοιχειά κομματικής πολυδιάσπασης.

'Αλλά και πάλι οι «προεδρικές» παρεμβάσεις αυτού του τύπου δέν μπορούν παρά να έχουν χαρακτήρα περιορισμένο και πρόσκαιρο. Το πιθανότερο είναι ότι θα συμπέσουν με περίοδο πολιτικής αστάθειας, ή όποία στην ουσία θα εκφράζει κρίση έξουσίας και θα είναι το σύμπτωμα πολιτικών άνακατατάξεων και όξυνσης τών πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων και όχι ή αίτία τους.

'Ανεξάρτητα όμως άπ' αυτή τήν τελευταία διαπίστωση και σχετικά με τόν χαρακτήρα τών προεδρικών παρεμβάσεων, αξίζει να σημειωθεί π.χ. ότι οι ρυθμιστικές άρμοδιότητες του Προέδρου τής Δημοκρατίας (διορισμός ή παύση τής κυβέρνησης, διάλυση τής Βουλής, δημοψήφισμα) όταν άσκοούνται με διακριτική εύχέρεια⁴⁰ (άρθρο 37 § 4, 38 § 2, 41 § 1, 44 § 2 Σ.) άποβλέπουν στην αντιμετώπιση κάποιας κρίσης ή έξαιρετικής περίπτωσης, στη διευθέτηση κάποιας διαφοράς, ή στην άποκατάσταση τής ισόρροπης λειτουργίας τών θεσμών. Μόλις άποκατασταθεί ή όμαλή λειτουργία του Πολιτεύματος, εκλείπει και ή δικαιολογητική βάση τών προεδρικών πρωτοβουλιών.

'Αλλωστε στις περιπτώσεις δυσαρμονίας στις σχέσεις μεταξύ τών άμέσων οργάνων, τήν κρίση δέν τήν λύνουν αυτόματα οι ένέργειες του Προέδρου, άπλώς δημιουργούν το πλαίσιο για τήν επίλυση τής διαφοράς. Κριτής τελικός

39. Οι συνέπειες από μιá τέτοια αντίπαράθεση δέν είναι δυνατόν να αναλυθούν διεξοδικά. 'Οδηγούν πάντως σέ συνταγματική έμπλοκή ή πολιτική κρίση. Βλέπε και πιο κάτω άριθμούς 7,8 και 9 καθώς και έπόμενη σημείωση.

40. Σε συνταγματική έμπλοκή και σοβαρή διαταραχή τών σχέσεων έξουσίας ένδέχεται να οδηγήσει ή άπερίσκεπτη άσκηση από τόν Πρόεδρο άρμοδιοτήτων που βασίζονται στο άρθρο 37 § 4 και 38 § 2. Σχετικά με το διορισμό και τήν παύση τής κυβέρνησης, βλέπε Γ. Άναστασιάδης, 'Ο διορισμός και ή παύση τών κυβερνήσεων στην Έλλάδα, Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 227-230. Πρβλ. ως προς το 'Ιταλικό Σύνταγμα και το ρόλο του 'Ιταλού Προέδρου, C. Mortati, ό.π., σ. 609, και P. Barile, ό.π., σ. 344-350.

καὶ ὕπατος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λαός. Ὁ Πρόεδρος ὀφείλει νὰ παραμείνει ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὴ σύγκρουση ἢ ἀντιδικία, συμβάλλοντας ὡστόσο στὴ σύντομη διευθέτησὴ τῆς. Μπορεῖ βέβαια οἱ παρεμβάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου, ὅσο «οὐδέτερες» καὶ ἂν ἐμφανίζονται νὰ ἀποβοῦν τελικὰ ἀποφασιστικὲς καὶ κρίσιμες γιὰ τὴ διαμόρφωση ἢ τὴ διάλυση κάποιας κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, μπορεῖ ἀκόμη νὰ ὠθήσουν πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ στηρίξουν ἢ νὰ διαπλάσουν μιὰν ἄλλη συνταγματικὴ πρακτικὴ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, διότι ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση τους π ρ ο σ ω ρ ι ν ὀ κ α ἰ π ρ ὅ σ κ α ι ρ ο χ α ρ α κ τ ῆ ρ α, καὶ πάντως ὅταν ἀσχοῦνται ἀπερίσκεπτα ὀδηγοῦν ἀναπόφευκτα σὲ συνταγματικὲς κρίσεις καὶ ἐμπλοκὲς, ἀγγίζουσι δηλαδὴ τὰ ὅρια ἀντοχῆς τοῦ Συντάγματος ⁴¹.

Οἱ ἐξαιρετικὲς, ἐξ ἄλλου, ἀρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (π.χ. κήρυξη τῆς χώρας σὲ κατάσταση πολιορκίας, σύγκληση ὑπὸ τὴν προεδρεία του τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου) εἶναι ἀπόλυτα συνδεδεμένες μὲ τὶς ἐξαιρετικὲς περιστάσεις ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀσκησὴ τους καὶ ἄρα δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν «συνταγματικὸ προηγούμενο» ἢ «ἀδεδικασμένο» προεδρικῶν παρεμβάσεων, ὥστε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ συνέχισή τους καὶ στὴν περίοδο συνταγματικῆς ἡρεμίας. Διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὁ Πρόεδρος δὲν διαθέτει τὰ ἀναγκαῖα συνταγματικὰ μέσα γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πρακτικῆς αὐτῆς. Εἶναι δυνατόν, βέβαια, ἡ ἐξαιρετικὴ παρέμβαση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας σὲ περίοδο ὀξείας πολιτικῆς κρίσης νὰ ἀποβεῖ τελικὰ μοιραία γιὰ τὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος καὶ νὰ ἀποδειχθεῖ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ λειτουργία του. Θὰ πρόκειται ὅμως στὴν περίπτωσιν αὐτὴ γιὰ παρέμβαση καταλυτικὴ τοῦ Πολιτεύματος ποὺ θὰ ἀντλεῖ τὴ δύναμή της ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Ἡ δικαίωσή της, ἂν ἐπιτύχει τελικὰ, θὰ εἶναι ἐξωσυνταγματικὴ ⁴².

8. Γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους — μὲ πλειοψηφία ἢ χωρὶς πλειοψηφία, ἐχθρικὴ ἢ προσκείμενη σὲ αὐτὸν — σὲ πολιτικὴ δύναμη καὶ νὰ θεσμοθετηθεῖ ἡ συμμετοχὴ του στὴν πολιτικὴ δεύθυνση τῆς χώρας καὶ γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὸς ὁ ἐπηρεασμὸς τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς θὰ πρέπει τὸ πολίτευμα νὰ ἐξελιχθεῖ πρὸς ἄλλες μορφὲς διακυβέρνησης, ποὺ εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν εἶναι πολιτικὰ ἐφικτὲς καὶ ἂν — τὸ σημαντικότερο — τὶς προβλέπει ἢ τὶς ἀνέχεται ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξη.

Μία ἐνδεχόμενη μορφή συνταγματικῆς ἐξέλιξης θὰ ἦταν ἡ ἐγκαθίδρυση ἐ ν ὄ ς ε ἶ δ ο υ ς δ υ α δ ι κ ο ῦ κ ο ι ν ο β ο υ λ ε υ τ ι κ ο ῦ σ υ σ τ ῆ μ α -

41. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς διακριτικῆς ἐξουσίας τοῦ Προέδρου. Πρὸς τὸν ἴδιον ἀπορᾷ τὸν Γάλλο Πρόεδρο, τὴ μελέτη τοῦ J.-P. Payre, Pouvoirs discrétionnaires et compétences liées du Président de la République, R.D.P., 1981, 1613-1644.

42. Βλ. C. Mortati, ὁ.π., σ. 609.

τ ο ς με την καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς διπλῆς πολιτικῆς ἐξάρτησης τῆς κυβέρ-
νησης ἀπὸ τὴ Βουλὴ καὶ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο ⁴³. Στὴν παραλλαγὴ αὐτῆ τοῦ κοι-
νοβουλευτικοῦ συστήματος ὁ Πρόεδρος νομιμοποιεῖται νὰ ἐπεμβαίνει ἔμμεσα,
πλὴν ὅμως ἀποφασιστικά, τόσο κατὰ τὸ διορισμὸ ἢ παύση τῆς κυβέρνησης
ὅσο καὶ κατὰ τὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας,
ἐνεργώντας συνήθως μὲ τρόπο ἀρνητικὸ ἢ ἀνασχαιτικὸ καὶ ἐπισείοντας γιὰ
τὸν πειθαναγκασμὸ κυβέρνησης καὶ πλειοψηφίας τὴ δαμόκλεια σπάθη τῆς παύ-
σης τῆς κυβέρνησης ἢ τῆς διάλυσης τῆς Βουλῆς.

Ἡ δυαδικὴ μορφή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἔχει τὴν ἐγγενῆ πο-
λιτικὴ ἀδυναμία ὅτι ἐγκαθιστᾷ στὴν κορυφὴ τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας δύο ἀρχές,
πολιτικὰ ἰσοδύναμες, ἀντιμέτωπες ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη. Ἡ δυαρχία αὐτὴ κάνει
τὸ σύστημα δυσλειτουργικὸ καὶ τελικὰ μὴ βιώσιμο ⁴⁴. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ
ἀντιφατικὴ συνύπαρξη προεδρικῶν καὶ κοινοβουλευτικῶν στοιχείων ὀδηγεῖ
συχνὰ σὲ σύγκρουση ἀρμοδιοτήτων καὶ σύγχυση ἐξουσιῶν καὶ καθιστᾷ δύσκολη
τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς ἐνιαίας καὶ σαφοῦς συνταγματικῆς πρακτικῆς. Ἀπὸ τὴν
ἄλλη, ἡ ἐγκατάσταση στὸ χῶρο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μιᾶς δικέφαλῆς
πολιτικῆς ἐξουσίας θέτει ἀντικειμενικὰ σὲ κίνδυνο τὴν ἐνότητα τῆς κρατικῆς
ἐξουσίας. Κάθε διαφωνία ἢ σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο πόλων τῆς ἐκτελεστι-
κῆς ἐξουσίας κινδυνεύει νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κρίση ἐξουσίας καὶ νὰ καταλήξει σὲ
κρίση καθεστωτικῆ. Τὸ σύστημα αὐτὸ μόνο ὡς στιγμιαία ἰσορροπία ἀντί-
παλῶν πολιτικῶν δυνάμεων μπορεῖ νὰ εὐσταθήσει. Τὸ κέντρο βάρους του θὰ
μετατεθεῖ, ἀπότομα ἢ σταδιακὰ, εἴτε πρὸς τὴ μεριά τοῦ Πρωθυπουργοῦ εἴτε
πρὸς τὴ μεριά τοῦ Προέδρου. Ἡ ἀντιπαράθεση Προέδρου καὶ Κυβέρνησης δὲν

43. Ὁ καθηγητὴς Δ. Τ σ ά τ σ ο ς ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἰσχύον Σύνταγμα καθιερώνει
στὸ ἄρθρο 38 § 2 Σ, ἔμμεσα πλὴν ὅμως σαφῶς, τὴν ἐξάρτηση τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπὸ
τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Προέδρου, (Συνταγματικὸ Δίκαιο), σ. 365 καὶ 370.

44. Βλέπε γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ Α. Hauriou - J. Gicquel - P. Gelard,
ὁ.π., σ. 243, 862-868 καὶ ἐνημέρωση (1976) σ. 34-39, P. Pactet, ὁ.π., σ. 106,
P. Avril, ὁ.π., σ. 402 ἐπ., καὶ J. Cadart, ὁ.π., σ. 658 ἐπ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον
παρουσιάζουν καὶ τὰ κύρια ἄρθρα τοῦ διευθυντῆ τῆς «Monde» J. Fauvet, ποὺ δημο-
σιεύθηκαν στίς 8 καὶ 9 Ἰουνίου 1976, μὲ τίτλο, «Les deux pouvoirs». Ἀποκαλυπτικὸ εἶναι
ἐξ ἄλλου τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλλίας καὶ ἐνδεικτικὰ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ πολιτεύμα-
τός της τὰ συνταγματικὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴ λειτουργία στὴν πράξη ἐνὸς
δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Σχετικὰ μὲ τὸ δυαδικὸ χαρακτῆρα τοῦ πορτογαλ-
λικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος καὶ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐπικράτησε τελικὰ ὁ
κοινοβουλευτικὸς προεδρισμὸς ποὺ πρόβλεπε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1976 (ἢ τὸ ἡμιπροεδρικὸ
πρότυπο, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ M. Duverger) βλέπε D. Rousseau, «La pri-
mauté présidentielle dans le nouveau régime politique portugais : mythe ou réa-
lité?» R.D.P. 1980, 1325-1372, ἰδίως 1329, 1348, 1359, 1369-1370. Μόλις ἔξη χρόνια
μετὰ τὴ θέση σὲ ἰσχύ τοῦ νέου πορτογαλλικοῦ Συντάγματος ἡ διαδικασία τῆς ἀναθεώρησής
του βρῖσκεται σὲ πλήρη ἐξέλιξη. Στὸ ἐπίκεντρο τῆς συζήτησης ἡ θέση καὶ οἱ ἀρμοδιότητες
τοῦ Προέδρου τῆς πορτογαλλικῆς δημοκρατίας.

είναι δυνατόν να διαρκέσει πολύ, ή μια από τις δύο δυνάμεις πρέπει, τελικά, να επικρατήσει.

Ἀκόμη και ἂν ἀπὸ τὸ γράμμα κάποιας συνταγματικῆς διάταξης — και τέτοια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 38 § 2 ποῦ ἀναγνωρίζει ρητὰ στὸν Πρόεδρο τὴν ἐξουσία νὰ παύει τὴν Κυβέρνηση — συναγόταν ἡ δυνατότητα καθιέρωσης δυαδικῆς μορφῆς κυβερνητικῆς ἐξουσία, θὰ προσέκρουε ὡπωςδῆποτε ἡ δυνατότητα αὐτὴ στὴν ὑπάρχουσα συνταγματικὴ πραγματικότητα. Τὸ «οὐσιαστικὸ» ἢ «ζωντανὸ» Σύνταγμα⁴⁵, αὐτὸ ποῦ πράγματι ἰσχύει και λειτουργεῖ στὴν πράξη αὐτὸ ποῦ ἐφαρμόζει ἡ κυρίαρχη πολιτικὰ δύναμη, ἔχει παραμερίσει κάθε στοιχεῖο δυαδισμού ἀναγνωρίζοντας ὡς μοναδικὴ πηγὴ κάθε ἐξουσίας τὸ λαὸ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο και πηγάζουν ἔμμεσα ἢ ἄμεσα οἱ ἐξουσίες ὅλων τῶν ἄλλων ὀργάνων. Δὲν δικαιολογεῖται ἐπομένως ἀντιπαράθεση ὀργάνων ποῦ δὲν διαθέτουν τὸ ἴδιο βάρος δημοκρατικῆς νομιμοποίησης. Ἡ διακυβέρνηση τῆς χώρας ἔχει ἀνατεθεῖ στὰ ὄργανα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, δηλαδὴ στὴν κυβέρνηση ποῦ μὲ τὴ μεσολάβηση και ἔγκριση τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας εἶναι ἀπέναντι στὸ λαὸ ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ προγράμματός της.

Δὲν ἀρκεῖ πάντως ἡ γραμματικὴ ἐρμηνεία μιᾶς διάταξης γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ ἓνα κυβερνητικὸ σύστημα, ἀπαιτεῖται παράλληλα ἡ διάταξη αὐτὴ νὰ εἶναι ὀργανικὰ ἐνταγμένη στὸ σύνολο τῶν διατάξεων ποῦ συγκροτοῦν τὴ μορφή τοῦ πολιτεύματος και νὰ εἶναι ἀκόμη ἀρμονικὰ ἐνσωματωμένη στὴ συνταγματικὴ

45. Μὲ τὴν ἔννοια ποῦ δίνουν στὸν ὄρο «οὐσιαστικὸ» Σύνταγμα οἱ Ἱταλοὶ συνταγματολόγοι, ἡ κρατοῦσα τουλάχιστον ἄποψη : «ὁ οὐσιώδης πυρήνας σκοπῶν και δύναμης ποῦ διέπει κάθε ἰδιαίτερη ἔννομη τάξη», ἢ «ἡ θεμελιώδης ὀργάνωση και ἡ ἀντίστοιχη σ' αὐτὴν ἔννομη τάξη ἐνὼ δημιουργεῖται και γίνεται ἡ ἴδια». Βασικὰ στοιχεῖα τοῦ οὐσιαστικοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ πολιτικὴ δύναμη και ὁ πολιτικὸς σκοπός. Τὸ Σύνταγμα μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια «αὐτίζεται μὲ τὴν πολιτικὰ ὀργανωμένη δύναμη, τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα ποῦ σὲ κάποια συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμή κατάφερε νὰ ἐρμηνεύσει ἐνεργητικὰ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς πολιτικῆς κοινότητας». Βλέπε C. Mortati, *Istituzioni*, I, σ. 34 ἐπ. T. Martinés, ὁ.π., σ. 26-27, 226 P. Biscaretti di Ruffia, *Diritto Costituzionale* σ. 89-91, τοῦ ἴδιου, *Les constitutions européennes, Notions intriductives* στὸ «*La Constitution comme loi fondamentale*, Torino, 1966, σ. 7-8, και τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ A. Negri, *La forma Stato* σ. 37. Κοντὰ στὴν ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ Συντάγματος βρῖσκεται ἡ ἀγγλοσαξωνικὴ θεώρησή του, ἡ ὁποία ὅμως ξεκινᾷ ἀπὸ ἄλλη βάση. Σύμφωνα μ' αὐτὴν «*The constitution of the United Kingdom lives on, changing from day to day for the constitution is no more and no less than what happens. Everything that happens is constitution. And if nothing happened that would be constitutional also*» (J. A. G. Griffith, *The Political Constitution*, *Modern Law Review* 1979, 1-24, 19). Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «*living constitution*» βλέπε κυρίως, K. Loewenstein, *Reflections on the Value of Constitutions in Our Revolutionary Age, Constitutions and Constitutional Trends since World War*, New York University Press, (x.x.) σ. 191 ἐπ. 203.

πραγματικότητα⁴⁶. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ στοιχεῖο λείπει παντελῶς ἀπὸ τῆς διάταξης τοῦ ἄρθρου 38 § 2 Σ. Ἡ μονιστικὴ διάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν δὲν εἶναι μόνον ἀξίωση τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς πραγματικότητος.

9. Ἐφ' ὅσον ἡ προοπτικὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ δυαδισμοῦ δὲν εἶναι πολιτικὰ βιώσιμη, ἀλλὰ οὔτε καὶ συνταγματικὰ λειτουργικὴ, ἀπομένει νὰ ἐξεταστεῖ μήπως κάποιον ἄλλο σύστημα, μονιστικὸ αὐτῆ τῆ φορά, θὰ εἶχε μεγαλύτερη πιθανότητα ἐπιτυχίας.

Ἡ μόνη δυνατὴ μορφή μονιστικῆς διάρθρωσης τῶν ἐξουσιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴν, εἶναι ἡ διάρθρωσή τους κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἀντίστροφο: μὲ κέντρο βάρους τὸν Πρόεδρο. Ἡ «προεδροκεντρικὴ» ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν προϋποθέτει ἀνατροπὴ τῆς ὑπάρχουσας σχέσης Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Πρωθυπουργοῦ καὶ δημιουργία μιᾶς νέας στήν ὅποια ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ θὰ εἶναι πολιτικὰ ὑποδεέστερη τοῦ Προέδρου. Συνεπάγεται, ἄρα ἀναγκαστικὰ συνταγματικὴ ἀναδιάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν καὶ φυσικὰ ἀνασύνταξη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ τίς ἀνασυντάξεις αὐτὲς ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξη εἶτε δὲν τίς εὐνοεῖ, εἶτε εὐκρινῶς τίς ἀντιστρατεύεται.

Ἀνακύπτει κατ' ἀρχὴν ἓνα πρόβλημα μετάβασης πρὸς τὸ νέο σύστημα καὶ ἓνα πρόβλημα λειτουργίας του.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα λειτουργίας του πρῶτα, πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Προέδρου στὸ σύστημα αὐτὸ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἱεραρχικὴ διάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ σ' αὐτὸν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῆς Κυβέρνησης. Ὁ Πρόεδρος καθοδηγεῖ καὶ ἐμπνέει τὰ κατώτατα μέλη τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας: Πρωθυπουργὸ-Κυβέρνηση καὶ κυβερνητικὴ πλειοψηφία. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ πολιτικὴ ὁμοιογένεια τῶν τριῶν αὐτῶν ὀργάνων ἀποτελεῖ ὄρο γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ καὶ ἁρμονικὴ λειτουργία τοῦ συστήματος. Ἡ ἐνεργὸς καὶ ἄμεση συμμετοχὴ τοῦ Προέδρου στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς — ὅπως συμβαίνει π.χ. στὴ Γαλλία — προϋποθέτει ἐξ ἄλλου ἁρμονικὲς σχέσεις μὲ τὴν κυβέρνηση καὶ πολιτικὴ συνεργασία μὲ τὴν κυβερνητικὴ πλειοψηφία. Ὁ πρόεδρος ἀδυνατεῖ νὰ ἐνεργήσει χωρὶς τὴ σύμπραξη τῆς κυβέρνησης ἀκόμη καὶ ὅταν τυπικὰ μπορεῖ νὰ δράσει μόνος (ἄρθρο 35 § 2 Σ.).

Ἡ μετάθεση ἐξ ἄλλου πολιτικῶν ὑπευθυνότητων ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸ στὸν Πρόεδρο καθιστᾷ τὸν τελευταῖο πολιτικὸ πρόσωπο, βασικὸ μέρος τοῦ σύνθετου πολιτικοῦ ὄργανου ποῦ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο, τὴν κυβέρνηση καὶ

46. «Τὸ νόημα μιᾶς συνταγματικῆς ρύθμισης δὲν μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ νόημα τῆς κοινωνικοπολιτικῆς πραγματικότητος ποῦ ρυθμίζει». Δ. Τ σ ἄ τ σ ο υ, Συνταγματικὸ Δίκαιο σ. 35. Βλέπε καὶ Ἄ ρ. Μ ἄ ν ε σ η, Συνταγματικὸ Δίκαιο, I, 1980, σ.137 καὶ σ. 13. Γιὰ τὴ σχέση Συντάγματος καὶ συνταγματικῆς πραγματικότητος βλέπε ἀκόμη Γ. Δ α σ κ α λ ἄ κ η, Μαθήματα Συνταγματικοῦ Δικαίου, 1971, σ. 49-52 καὶ 54-56.

τήν κυβερνητική πλειοψηφία. Ἡ ἄσκηση ὅμως πολιτικῶν ὑπευθυνότητων δύσκολα συμβιβάζεται μετὰ τὸ πολιτικὰ ἀνεύθυνο τοῦ ἀρχηγοῦ Κράτους, ἰδίως σὲ πολίτευμα πού ὁ Πρόεδρος δὲν ἐκλέγεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ λαό, ὅπως συμβαίνει μετὰ τὸ δικό μας.

Εἶναι ἄλλωστε πολὺ ἀμφίβολο, ἂν τὸ ἰσχύον Σύνταγμα παρέχει στὸν Πρόεδρο ὅλα τὰ ἀναγκαῖα συνταγματικὰ μέσα γιὰ νὰ ἀσκήσει μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ κάτω ἀπὸ τίς προϋποθέσεις πού ἀναφέραμε τέτοιου εἴδους «πολιτικὲς» ἐξουσίες, ὅταν εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προεδρεύει, ὅποτε τὸ κρίνει ἀναγκαῖο, τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅτι δὲν τοῦ ἀναγνωρίζει ἀπεριόριστη δυνατὸτητα διάλυσης τῆς Βουλῆς καὶ ὅτι δὲν τοῦ παραχωρεῖ μιὰ γενικὴ ἐξουσία διορισμοῦ καὶ παύσης τῆς Κυβέρνησης ἢ προσφυγῆς σὲ δημοψήφισμα ⁴⁷.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο τὰ συνταγματικὰ μέσα πού τοῦ λείπουν. Ἡ ἐξουσία του δὲν εἶναι κἂν ἄμεσα νομιμοποιημένη. Ἡ λογικὴ κατάληξη κάθε μορφῆς «προεδρισμοῦ» ⁴⁸ εἶναι ἡ ἄμεση ἐκλογή τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὸ λαό. Ὁ Πρόεδρος ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ἀσκεῖ ἀποτελεσματικὰ τίς ἐξουσίες του, νὰ στηρίζεται σὲ μιὰ «προεδρικὴ» πλειοψηφία στὸ κοινοβούλιο ἢ στὸ λαό. Τότε μόνον ὁ κ ο ι ν ο β ο υ λ ε υ τ ι σ μ ὸ ς δικαιούται τὸ ἐπίθετο π ρ ο ε δ ρ ι κ ὸ ς ὅταν ἡ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγό της τὸν Πρόεδρο καὶ ὄχι τὸν Πρωθυπουργό καὶ ὅταν ὁ Πρόεδρος συμπεριφέρεται ὡς ἐκφραστὴς πολιτικοῦ προγράμματος καὶ ἐγγυητῆς μιᾶς πλειοψηφίας.

47. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναλυθοῦν ἐδῶ οἱ προεδρικὲς ἀρμοδιότητες πού κατὰ τὴν ἀσκήσή τους ὑπόκεινται σὲ περιορισμούς πού ἀπορρέουν εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συνταγματικὴ διάταξη πού ἀπονέμει τὴν ἐξουσία, εἴτε ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία της μετὰ βάση τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ Συντάγματος, εἴτε τέλος ἀπὸ τὸ πολιτικὸ σύστημα ἢ τὴν «ἠθικοπολιτικὴ αὐτοδέσμευση» τοῦ Προέδρου. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρμοδιότητα διορισμοῦ καὶ παύσης τῆς Κυβερνήσεως, βλέπε τὴν διατριβὴ τοῦ Γ. Ἀ ν α σ τ α σ ι ἄ δ η, Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ παύση τῶν Κυβερνήσεων στὴν Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 168, 182-183, 190, 208, 213-214, 218-220, 227-228. Ἐξετάζοντας εἰδικότερα τὴ δυνατὸτητα πού ἔχει ὁ Πρόεδρος νὰ παύσει τὴν κυβέρνησις ὁ συγγραφέας διακρίνει τρία ἐνδεχόμενα, ἐπισημαίνοντας ὅτι στὸ πρῶτο, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους θὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, στὸ δεύτερο τὴ Βουλὴ, καὶ στὸ τρίτο θὰ ἐμπλακεῖ σὲ ἀδιέξοδο ὑπονομευτικὸ τοῦ κύρους του καὶ τοῦ πολιτεύματος. Ὡς πρὸς τὴ διάλυση τῆς Βουλῆς, στὴ μονογραφία του, «Ἡ διάλυση τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς», ὁ Γ. Π α π α δ η μ η τ ρ ῖ ο υ δείχνει ὅτι στὴν περίπτωσις τουλάχιστον τοῦ ἀρθροῦ 41 § 2, ὁ Πρόεδρος δεσμεύεται ἀπὸ μιὰ σειρά οὐσιαστικῆς καὶ τυπικῆς προϋποθέσεις (σ. 43-59). Σχετικὰ μετὰ τὴν προκήρυξη τοῦ δημοψηφίσματος καὶ τοὺς συνταγματικούς καὶ πολιτικούς περιορισμούς στὴν ἀσκηση τῆς «προεδρικῆς» αὐτῆς ἀρμοδιότητος, βλέπε, Α. Μ α ν ι τ ἄ κ η, «Τὸ δημοψήφισμα γιὰ τὴν ΕΟΚ καὶ οἱ προεδρικὲς ἀρμοδιότητες», ΒΕυρΔ, 3:1981 730-739. Γενικότερα, γιὰ μιὰ καταγραφή ἀπὸ κοινοβουλευτικὴ σκοπιὰ τῶν ρυθμιστικῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Προέδρου, Α. Π α ν τ ε λ ῆ : Τρεῖς προεδρικὲς ἀρμοδιότητες : ὁ διορισμὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ παύση τῆς κυβερνήσεως καὶ ἡ κήρυξη καταστάσεως πολιορκίας, ΤοΣ, 1981, σ. 242-260.

48. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τίς παραλλαγές τοῦ «προεδρισμοῦ» βλέπε σημειώσεις 14 καὶ 15.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέταμε ὅτι ἐκπληρώνονταν ὅλες οἱ ἀπαραίτητες πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ προεδρικοῦ αὐτοῦ κοινοβουλευτισμοῦ (καὶ ἀκόμη περισσότερο ἑνὸς κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ), ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν μία μορφή διακυβέρνησης στὴν ἄλλη θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς ἰσχυροὺς συνταγματικούς κλυδωνισμούς, χωρὶς δηλαδὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ἢ χωρὶς de facto τροποποίησή του (μέσω π.χ. ἑνὸς συνταγματικοῦ δημοψηφίσματος — θεσμὸ πού δὲν προβλέπει πάντως τὸ Σύνταγμα καὶ πού ἡ διενέργειά του θὰ συνιστοῦσε ὀπωσδήποτε παραβίασή του — μὲ θέμα τὴν ἄμεση ἐκλογή τοῦ Προέδρου).

Διότι τὸ ἰσχύον Σύνταγμα παρόλες τὶς ἐξουσίες πού ἀναγνωρίζει στὸν Πρόεδρο δὲν ἐμπεριέχει τελικὰ μιὰ αὐτοδύναμη προεδρική δυναμικὴ ἱκανὴ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ συνολικὰ πρὸς τὴν κοινοβουλευτικὴ καὶ νὰ τὴν παραμερίσει. Οὔτε θεσπίζει τοὺς ἀναγκαίους συνταγματικούς θεσμούς ἢ μηχανισμούς πού θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ἀνάπτυξη καὶ ὀλοκλήρωση μιᾶς τέτοιας διαδικασίας⁴⁹. Μπορεῖ οἱ διατάξεις του νὰ περιέχουν στοιχεῖα «προεδρισμοῦ» δὲν εἶναι ὅμως σὲ θέση νὰ συγκροτήσουν ἕνα ἐνιαῖο σύνολο ἱκανὸ νὰ στηρίξει μιὰ αὐτόνομη προεδρική λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότητα ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ Πολιτεύματος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ.

Ὅποια δὴ ποτε ἐπομένως πορεία πρὸς τὸν «προεδρισμὸ» δὲν μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθεῖ παρὰ στὴ βᾶση τῆς πολιτικῆς καὶ συνταγματικῆς ἀσυνέχειας.

10. Κάθε κυβερνητικὸ σύστημα συμπυκνώνει ἕνα συγκεκριμένο συσχετισμὸ κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, ἀνταποκρίνεται σὲ ὀρισμένη ταξικὴ ἰσορροπία⁵⁰. Μεταβολὴ στὴ μορφή διακυβέρνησης ἐπέρχεται συνήθως κάτω

49. Ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀνάλυσης τῶν θεσμῶν ἢ μηχανισμῶν πού λείπουν ἀπὸ τὸ ἰσχύον πολίτευμα καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ «προεδρισμοῦ» θὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς, βλέπε καὶ πῦθ πάνω σὴμ. 47. Ὁ Μ. D u v e r g e r, σὲ ἄρθρο του πού δημοσιεύθηκε στὸ «Monde» στίς 7 Μαΐου 1980 ὑποστήριξε, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογή τοῦ Κ. Καραμανλῆ στὴν Προεδρία, ὅτι τὸ πολίτευμα εἶναι πιθανὸν νὰ γνωρίσει τὴ στροφή πού γνώρισε τὸ γαλλικὸ πολίτευμα μὲ τὴν καλιέρωση τῆς ἄμεσης ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὸ λαὸ τὸ 1962· νὰ στραφεῖ δηλαδὴ σαφῶς πρὸς τὸ ἡμιπροεδρικὸ πρότυπο. Οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ Προέδρου, ἔγραφε, πού εἶναι πῦθ εὐρείες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Γάλλου Προέδρου καὶ ἡ ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ Καραμανλῆ ἐπιτρέπουν μιὰ τέτοια ἐξέλιξη. Ἡ πρόβλεψη ὡστόσο αὐτῆ τοῦ Μ. D u v e r g e r δὲν ἐπαληθεύθηκε στὴν πράξη.

50. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος, ὡς ἔκφραση ἑνὸς ὀρισμένου συσχετισμοῦ κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, βλέπε Ἄ ρ. Μ ἄ ν ε ῖ σ η, Σύνταγματικὸ Δίκαιο, 1981, σ. 166-169 καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές. Ὁ Ἰταλὸς συνταγματολόγος Τ. M a r t i n e s, σημειώνει σχετικὰ μὲ τὸν ταξικὸν χαρακτήρα τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων ὅτι «ἐὰν ὑπερισχθῶν τὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἔχουμε τὸν κλασσικὸ τύπο τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, τῆς ἐποχῆς τοῦ 18ου αἰώνα, (μὲ ὅλες τὶς ἀναγκαῖες διορθώσεις ἢ συμπληρώσεις πού

ἀπὸ τὴν πίεση σημαντικῶν πολιτικῶν καὶ ταξικῶν ἀνακατατάξεων, προκειμένου νὰ βρεῖ ἔκφραση μιὰ νέα ταξικὴ ἰσορροπία, ἕνας νέος πολιτικὸς συμβιβασμός. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ ἀποτελεῖ τὸ βίαιον ἀποτέλεσμα ἢ τὴ μοιραία κατάληξη κάποιας ἱστορικῆς διαδικασίας καὶ δὲν ἐπιβάλλεται ἀπλᾶ καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀξιώσεις κάποιας ἰδέας περὶ κράτους, ἢ ἐνὸς τέλειου θεωρητικοῦ πολιτικοῦ σχήματος.

Ἄλλὰ τὸ ἀντίστροφο δὲν εἶναι πάντα ἀληθινόν: εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουμε μεταβολὴ τῆς ταξικῆς ἰσορροπίας χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ἔχουμε τροποποίησιν τοῦ Συντάγματος ἢ ἀλλαγὴ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος. Ἔτσι ἐνῶ ὁ καταστατικὸς χάρτης μένει ἀναλλοίωτος, (καὶ ἄρα οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ πολιτεύματος πού ρητὰ περιέχονται σ' αὐτὸν) εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλάξει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κυρίαρχος συνασπισμὸς ἐξουσίας ἐφαρμόζει, ὑλοποιεῖ τὶς ἀφηρημένες διατάξεις τοῦ Συντάγματος.

Ἄλλωστε καμμιά μορφή κρατικῆς ὀργάνωσης δὲν εἶναι τόσο καθαρὴ ὥστε νὰ ἀντιστοιχεῖ πλήρως σὲ κάποιον κυβερνητικὸ πρότυπο ἢ ἀρχέτυπο. Κάθε κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι δημιούργημα ἱστορικόν, γεννήθηκε σὲ ὀρισμένο τόπον καὶ χρόνον καὶ φέρει μέσα του στοιχεῖα ἀντιφατικά, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ἱστορικῆς μοναδικότητος⁵¹. Ἐκεῖνο πού τὸ κάνει τελικὰ βιώσιμο καὶ λειτουργικόν δὲν εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἢ λογικὴ καθαρότητά του, ἀλλὰ ἡ ἱκανότητά του νὰ διασφαλίζει καὶ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐνότητα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πέρα ἀπὸ τὶς ταξικὲς ἀντιπαράθεσεις καὶ ἀνακατατάξεις καὶ νὰ μὴ θέτει μὲ τὴ λειτουργία του μακροπρόθεσμα σὲ κίνδυνον τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία καὶ ἐνότητα τῆς κυρίαρχης τάξης⁵². Ἐφ' ὅσον οἱ δυὸ αὐτὲς ἀξιώσεις ἱκανοποιοῦνται (ἢ μιὰ εἶναι «δομικοῦ») χαρακτῆρα καὶ ἡ ἄλλη «πολιτικοῦ») τότε εἶναι δυνατόν στὸ πλαίτιο τοῦ ἴδιου συνταγματικοῦ περιγράμματος νὰ δημιουργηθοῦν καὶ νὰ ἐπικρατήσουν, μέσα ἀπὸ μιὰ εὐνοϊκὴ συγκυρία, νέοι συσχετισμοὶ κοινωνικοπολιτικῶν δυνά-

ἡ ἐξέλιξη ἔχει ἐπιφέρει). Ἄν ἀντίθετα ἡ κοινωνικὴ βάση εἶναι ἑτερογενὴς καὶ ὑπάρχει (δξεία) ταξικὴ σύγκρουση, ἡ μορφή κοινοβουλευτικῆς διακυβέρνησης μπαίνει σὲ κρίση (...) καὶ μεταμορφώνεται εἴτε σὲ σύστημα τῆς κυβερνώσης Βουλῆς (...) εἴτε σὲ ἡμιπροεδρικὸν σύστημα (στὸ ὁποῖο τὰ ἀστικά πολιτικὰ κόμματα διατηροῦν τὴν κυριαρχία). (Diritto Costituzionale σ. 201). Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις πού μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τὸν σχηματικὸν ἐν μέρει χαρακτῆρα τους, ἡ ἀναζήτησις τοῦ ταξικοῦ περιεχομένου, σὲ κάθε κυβερνητικὸν σύστημα εἶναι μιὰ πορεία μεθοδολογικὰ ἀναγκαία. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, μὲ μεγαλύτερη ὅμως συνέπεια, βαδίζουν οἱ ἔρευνες τῶν M. Maillie, ὁ.π. ἰδίας σ. 28-30, 98-104 καὶ 220-235 καὶ P. h. Du Jardin, ὁ.π., σ. 121-131; 143-146.

51. Δ. Γ σά τ σ ο υ, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 41 καὶ 224 καὶ T. Martines, ὁ.π., σ. 191: «δὲν ὑπάρχει ἕνας τύπος κοινοβουλευτικῆς διακυβέρνησης ἀλλὰ τόσοι τύποι ὅσους εἶναι οἱ καταστάσεις τῶν συγκεκριμένων πραγματοποιήσεών της».

52. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτὴ τοῦ Συντάγματος βλ. Ἄ ρ. Μ ά ν ε σ η, ὁ.π., σ. 167 ἐπ. καὶ 173 ἐπ.

μειών, νέες πολιτικές ισορροπίες⁵³, οι οποίες όμως στα μάτια της κυρίαρχης τάξης δεν μπορεί παρά να έχουν χαρακτήρα συγκυριακό και άρα πρόσκαιρο.

Ο χρόνος θα δείξει αν το Σύνταγμα του 1975 και το κυβερνητικό σύστημα που ιδρύει διαθέτουν ανθεκτικότητα και ευελιξία. Περισσότερο όμως και από το άφηρημένο γράμμα των συνταγματικών διατάξεων εκείνο που τελικά θα κρίνει την άντοχή του είναι ο τρόπος που οι κυρίαρχες πολιτικά δυνάμεις θα το εφαρμόσουν, αλλά και κατά πόσο ή εφαρμογή αυτή θα γίνει αποδεκτή, θα συναντήσει την συναίνεση των αντίπαλων πολιτικά δυνάμεων. Και είναι αλήθεια πως ούτε η ευελιξία ούτε η αποδοχή έλλειψαν από το Σύνταγμα του 1975.

Ἀναζήτηση τῆς κυρίαρχης πολιτικῆς ἀντίθεσης καὶ ὁ ρόλος τῶν κομμάτων

11. Ἡ διαπίστωση ὅτι τὸ ἰσχύον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι τὸ κοινοβουλευτικὸ, καὶ μάλιστα στὴν ἀμιγῆ ἢ μονιστικὴ του παραλλαγή, δὲν ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἰσχύον Πολίτευμα εἶναι ἄρα πιὸ δημοκρατικὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ ἦταν ἂν ἴσχυε ὁ προεδρικός κοινοβουλευτισμός. Οὐτε σημαίνει ὅτι τὸ πολιτικὸ μας σύστημα δὲν ἐμφανίζει, ἢ δὲν δικαιολογεῖται νὰ ἐμφανίζει, συμπτώματα πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ κρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Πίσω ἀπὸ τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος κρύβονται καὶ λειτουργοῦν ἀνενόητες ὅλες οἱ γνωστὲς ἀλλοιώσεις ἢ μεταμορφώσεις κάθε σύγχρονης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας⁵⁴. Ἐνίσχυση στὸ ἑπακρον τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας,

53. «Ἡ σταθεροποίηση τοῦ ἐπιτευχθέντος status quo ἐπιχειρεῖται μὲ τὸ Σύνταγμα μέσω ρυθμίσεων γενικῶν χαρακτήρα, σχετικὰ μακροπρόθεσμων καὶ μὲ περιθώρια μᾶλλον ἐλαστικά, ὥστε νὰ διευκολύνεται ἢ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Συντάγματος ἐξέλιξη καὶ ἀναδιάταξη τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων καὶ ἐπομένων ἢ ἱστορικῆς ἀντοχῆς του». Ἀρ. Μάνας, ὁ.π., σ. 168-169.

54. Οἱ μεταμορφώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι βέβαια σύγχρονο φαινόμενο. Εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰῶνα τούτου στὴν πιὸ ἀναπτυγμένη μορφή τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ὅπως π.χ. στὴ βρετανικὴ δημοκρατία. Μερικὲς βασικὲς ἀλλοιώσεις τοῦ βρετανικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος εἶχε ἐπισημάνει πρὶν 80 χρόνια ὁ Μ. Ostrorski, *La democratie et les partis politiques* 1902, (ἐπανέκδοση, Seuil 1979), ἰδίως σ. 82-83. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλέπε τὴν μελέτη τοῦ Β. Mirkine-Guetjevitch, *Le régime parlementaire d'après-guerre*, Mélanges, P. Negulesco, Bucaresti. 1935, σ. 525-544, ὅπου ἀναλύεται τὸ φαινόμενο τῆς ἐκλογίκευσης τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ ἀναπόφευκτη πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι-στὴν νομοθετικὴ, τοῦ Ἰδίου, *Le régime parlementaire dans les recentes constitutions européennes*, *Revue Internationale de droit Comparé*, 1953, σ. 605, W. J. Ganshof van der Meersch, «La primauté de l'exécutif», rapport général au VIIe Congrès international de droit comparé, Uppsala, 6-13 Août 1966, Stockholm, (ἀνάτυπο), σ. 412 ἐπ. καὶ 471-478, καὶ P. M. Gaudemet, *Le pouvoir executif dans les pays occidentaux*, Paris 1966, σ. 109-112. Ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ βί-

έμφανής κυριαρχία της πάνω στη νομοθετική τή νομοθετική έξουσία δὲν τὴν ἀσκει στὴν οὐσία ἢ Βουλὴ ἀλλὰ ἢ Κυβέρνηση, πού νομοθετεῖ μὲ τὴν ἔγκριση τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας· ἢ νομοθετικὴ πρωτοβουλία δὲν ἀνήκει στοὺς βουλευτὲς, ἀλλὰ στοὺς ὑπουργοὺς καὶ τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο· τὴν ἡμερήσια διάταξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς δὲν τὴν ὀρίζει ὁ Πρόεδρος της, ἀλλὰ ὁ Πρωθυπουργός· ὁ κοινοβουλευτικὸς ἐλεγχος τῶν πράξεων τῆς κυβέρνησης εἶναι μηδαμινός ὅταν δὲν εἶναι ἀνύπαρκτος· οἱ βουλευτὲς μποροῦν βέβαια νὰ ἐλέγχουν καὶ νὰ ἐρωτοῦν τοὺς ὑπουργοὺς, αὐτοὶ ὅμως ἀπαντοῦν αὐτὸ πού θέλουν καὶ ὅταν θέλουν· οἱ ὑπουργοὶ ἐπιλέγονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸ ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐξαρτῶνται, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Πρωθυπουργός ἐκλέγεται οὐσιαστικὰ ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα καὶ δὲν ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὴ Βουλὴ· ἢ κυβέρνηση δὲν κινδυνεῖ νὰ ἀνατραπεῖ στὸ κοινοβούλιο μετὰ ἀπὸ πρόταση δυσπιστίας, κινδυνεῖ νὰ ἀναγκαστεῖ σὲ παραίτηση κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης μετὰ ἀπὸ πολιτικὲς διαφωνίες, κομματικὲς διενέξεις ἢ πολιτικὰ σκάνδαλα.

Ἡ διαπίστωση ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότητα ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ, δὲν ἔχει, λοιπόν, τὴν ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ ἐφησυχασμοῦ, δὲν σημαίνει ὅτι οἱ συνταγματολόγοι μποροῦν τώρα πιά νὰ κοιμοῦνται ἡσυχᾶ, ἐφ' ὅσον τὸ πολίτευμα δὲν ἐμφανίζει τὰ στοιχεῖα πού εἶχε καταγγεῖλει κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ Συντάγματος ἢ τότε μειοψηφία καὶ εἶχε ἐπισημάνει ἐνᾶ μέρος τῆς θεωρίας. Σημαίνει ὅτι ἡ σ υ γ κ έ ν τ ρ ω σ η καὶ ἡ π ρ ο σ ω π ο π ο ί η σ η τ ῆ ς ἐ ξ ο υ σ ί α ς — πού ἦταν βασικὴ ἐπιδίωξη τῆς κυρίαρχης πολιτικῆς δυνάμεις καὶ ἐντασσόταν στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικότερης ἱστορικῆς τάσης γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας⁵⁵— δὲν πραγματοποιήθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Προέδρου, ἀλλὰ κυρίως στὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Ἡ μετατόπιση

βιογραφία Ἰ. λ. Σ β ὡ λ ο υ, Προβλήματα κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, (σημ. 17) καὶ Ἰ. λ. Β α μ β έ τ σ ο υ, Παρεμβάσεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, Σύμμεικτα Σβόλου, 1960, σ. 255-304 ἰδίως 271 ἐπ., 281-283. Γι' αὐτὰ καὶ ἄλλα σχετικά βλέπε ἀκόμη Ἰ. ρ. Μ ά ν ε σ η, Ἡ κρίση τῶν θεσμῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας καὶ τὸ Σύνταγμα, Σ ύ γ χ ρ ο ν α θ έ μ α τ α, 1980, σ. 20-35 ἰδίως σ. 31-35. Ν. Ἰ. λ. ι β. ι ζ ά τ ο υ, ὁ ἐκδημοκρατισμὸς σήμερα: σύγχρονες διαστάσεις ἐνός παλιοῦ αἰτήματος, Σ ύ γ χ ρ ο ν α θ έ μ α τ α, 1980, σ. 71-80 ἰδίως 73-77.

55. Ὁ καθηγητὴς Φ. Β ε γ λ ε ρ ή ς, Ἡ διαρρυθμῖσις, (σημ. 15), εἶχε ἐπισημάνει σωστὰ ὅτι «φανερὸ ἰδανικὸ καὶ ἀγωνία μαζί τοῦ σχεδίου» ἦταν «ένας ἰσχυρὸς πρόεδρος καὶ μία ἰσχυρὴ κυβέρνηση», ἢ ἐνίσχυση δηλαδὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὸ σύνολό της. «Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ οἱ συνδυασμοὶ δυνατοῦ προέδρου καὶ μαλακοῦ πρωθυπουργοῦ δὲν θὰ δώσουν διαφορετικὰ ἀποτελέσματα». Σχετικὰ μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μετὰ τὸ 1975 καὶ τὴν ἀνάγκη διαφύλαξης τῆς ἐνότητάς της ὥστε νὰ μὴ διαταραχθεῖ τελικὰ ἢ ἀπρόσκοπη ἀναπαραγωγή τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας, βλέπε, Γ. Π ά σ χ ο υ, Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, Ὁ Πολίτης 35, (1980) σ. 11 ἐπ., 17.

αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται ὡς ματαίωση τῆς προσπάθειας, ἀλλὰ ὡς ἐπιτεὺξη τοῦ στόχου μὲ ἄλλα μέσα: ἂν ἀποφεύχθηκε ἡ «πρωθυπουργοποίηση» τοῦ Προέδρου εἶναι γιατί ἐπιτεύχθηκε στήν πράξη ἡ «προεδροποίηση» τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἡ συνταγματικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη ὀφείλεται βασικὰ στὴν ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακὴ ἀνάπτυξη τοῦ κομματικοῦ φαινομένου στὴ μεταδικτατορικὴ Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως στὸν τρόπο ὀργάνωσης καὶ στὶς σχέσεις τῶν κομμάτων μεταξύ τους καθὼς καὶ στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἐκλογεῖς τους καὶ γενικὰ στὴν ἔντονη παρουσία τους στὸν πολιτικὸ στίβο.

Τὰ κόμματα δὲν λειτούργησαν τὰ τελευταῖα χρόνια μόνον ὡς μηχανισμοὶ λαϊκῆς ἐνσωμάτωσης, χειραγώγησης τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων καὶ ὡς μεσολαβητὲς τῶν ταξικῶν συμφερόντων⁵⁶, ἐξασφάλισαν, παράλληλα, μέσα ἀπὸ τὸ κομματικὸ παιγνίδι, ὀμαλὴ δημοκρατικὴ διαδικασία καὶ ἀναζωογόνησαν τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα.

Ἄλλὰ ἡ πιδὸ ἀξιόλογη λειτουργία τους, ὡς πρὸς τὸ θέμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ὅτι στήριξαν τὴν καινοβουλευτικὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Τὸ ἐπίκεντρο τῆς συνταγματικῆς ἰσορροπίας δὲν βρίσκεται πιά στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἢ στὶς σχέσεις της μὲ τὴ νομοθετικὴ, ἔχει μετατοπιστεῖ στὸ κομματικὸ σύστημα. Οἱ σχέσεις μάλιστα ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ κομματικοῦ συστήματος ἔχουν διαμορφωθεῖ κατὰ τρόπο ἀντιστρόφως ἀνάλογο: ὅσο καχεκτικὸ καὶ ὑποτονικὸ ὅτι εἶναι τὸ κομματικὸ σύστημα τόσο πολιτικὰ δραστήρια καὶ ἐνδυναμωμένη ἐμφανίζεται, (ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ρυθμιστικὸ ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ της) ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, καὶ ἀντίστροφα, ὅσο πολιτικὰ καὶ λειτουργικὰ αὐτοδύναμο καὶ ἰσορροπημένο εἶναι τὸ κομματικὸ σύστημα, τόσο ὁ ρόλος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀποβαίνει πολιτικὰ καὶ γενικότερα θεσμικὰ ἀποδυναμωμένος.

Ἡ κυρίαρχη πολιτικὰ ἀντίθεση δὲν περνᾷ σήμερα ἀναγκαστικὰ— ὅπως τὴν ἐποχὴ τῆς μοναρχίας — ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση Πρωθυπουργοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση κυβέρνησης-ἀντιπολίτευσης, ἢ πλειοψηφίας-μειοψηφίας καὶ τῶν ἀντίστοιχων κομματικῶν φορέων τους. Ἡ πολιτικὴ τῆς δημοκρατίας ἔγραφε πρὶν 50 χρόνια ὁ Κέλσεν⁵⁷ εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ συμβιβασμοῦ, ἐνὸς συμβιβασμοῦ μεταξύ πλειοψηφίας καὶ μειοψηφίας. Οἱ ζωντανοὶ φορεῖς ἢ τὰ δραστήρια ὑποκείμενα αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης συνδιαλλαγῆς-ἀντιπαράθεσης εἶναι τὰ κόμματα, τὰ ὁποῖα τὸ Σύνταγμα τοῦ

56. Γιὰ τὸ ρόλο τῶν κομμάτων στὴ σύγχρονη ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, τὴν ἐξαιρετικὰ διεισδυτικὴ μελέτη τοῦ A n t. N e g r i, *Lo Stato dei partiti, La forma Stato*, σ. 111-149, 114-125, 138 καὶ 142-149.

57. H. K e l s e n, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, Tübingen 1920, σ. 13 καὶ 36.

1975 ἀνήγαγε σὲ σύνταγματικὸ θεσμὸ⁵⁸ ἀναγνωρίζοντας ἔτσι τὴν τεράστια σημασία τους τόσο γιὰ τὴ λειτουργία ὅσο καὶ γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ πολιτεύματος.

---

58. Βλέπε σχετικὰ τὴ σημαντικὴ διατριβὴ τοῦ Γ. Δρόσου, Ἡ νομικὴ θέση τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὴν Ἑλλάδα, Σάκκουλας, Ἀθήνα 1982, ὅπου καὶ συστηματικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἀρθροῦ 29 Σ. Γενικότερά γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κομματικοῦ φαινομένου καὶ τὴ σημασία του στὴ λειτουργία τῆς σύγχρονης δημοκρατίας καὶ τὴ μεταμόρφωσή της σὲ κομματικὴ, Ἀνδ. Δημητροπούλου, Ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία τῆς σύγχρονης δημοκρατίας, Ἀθήνα 1977 ἰδίως, σ. 15 ἐπ., 52 ἐπ., καὶ 101 ἐπ.

ΤΥΠΟΙΣ : Φ. ΤΣΙΡΩΝΗ — ΜΟΝΟΤΥΠΙΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ
ΛΕΝΟΡΜΑΝ 185 — ΤΗΛ. 5123734